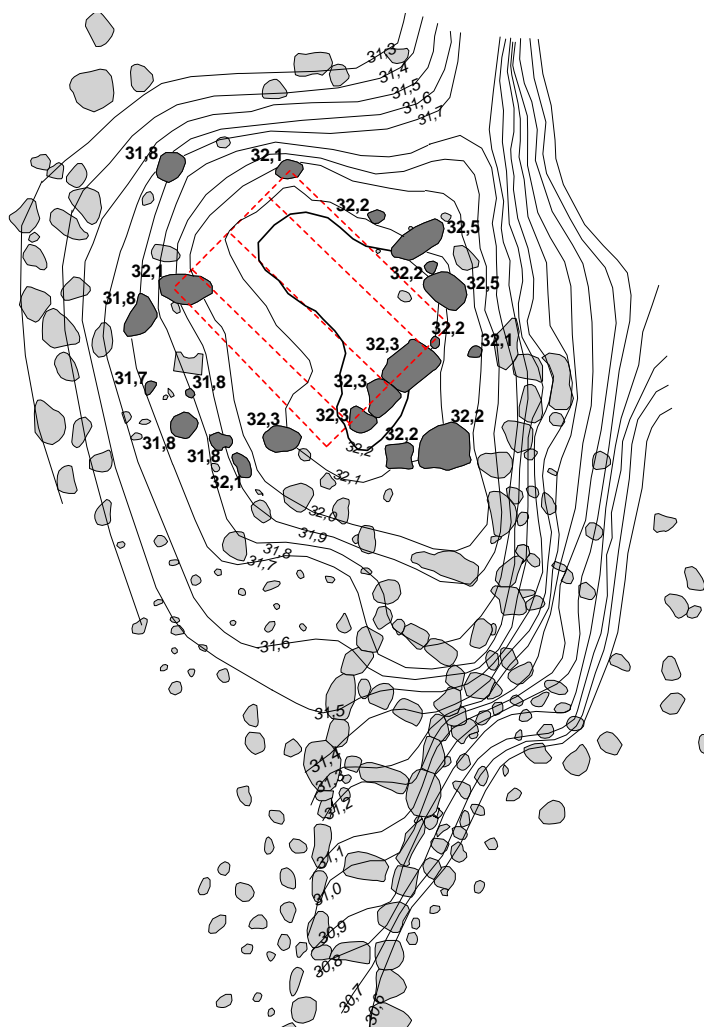

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2006

Lusthuskullen på Katrinetorp

– trädgårdsarkeologisk undersökning i den engelska parken

*Bunkeflo socken i Malmö stad
Skåne län*

Malmö Kulturmiljö
Enheten för Arkeologi
Rapport 2007:001

Anna Andréasson

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2006

Lusthuskullen på Katrinetorp

– trädgårdsarkeologisk undersökning i den engelska parken

*Bunkeflo socken i Malmö stad
Skåne län*

Malmö Kulturmiljö

Box 406

201 24 Malmö

Tel: 040-34 44 75

Besöksadress: Malmöhusvägen 3, Grimsbygatan 24

www.malmo.se/kulturmiljo

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2006

Lusthuskullen på Katrinetorp – trädgårdsarkeologisk undersökning i den engelska parken

Bunkeflo socken i Malmö stad. Skåne län

Enheten för Arkeologi Rapport 2007:001

Författare: Anna Andréasson

Grafisk form: Anders Gutehall

Sättning: Anna Andréasson

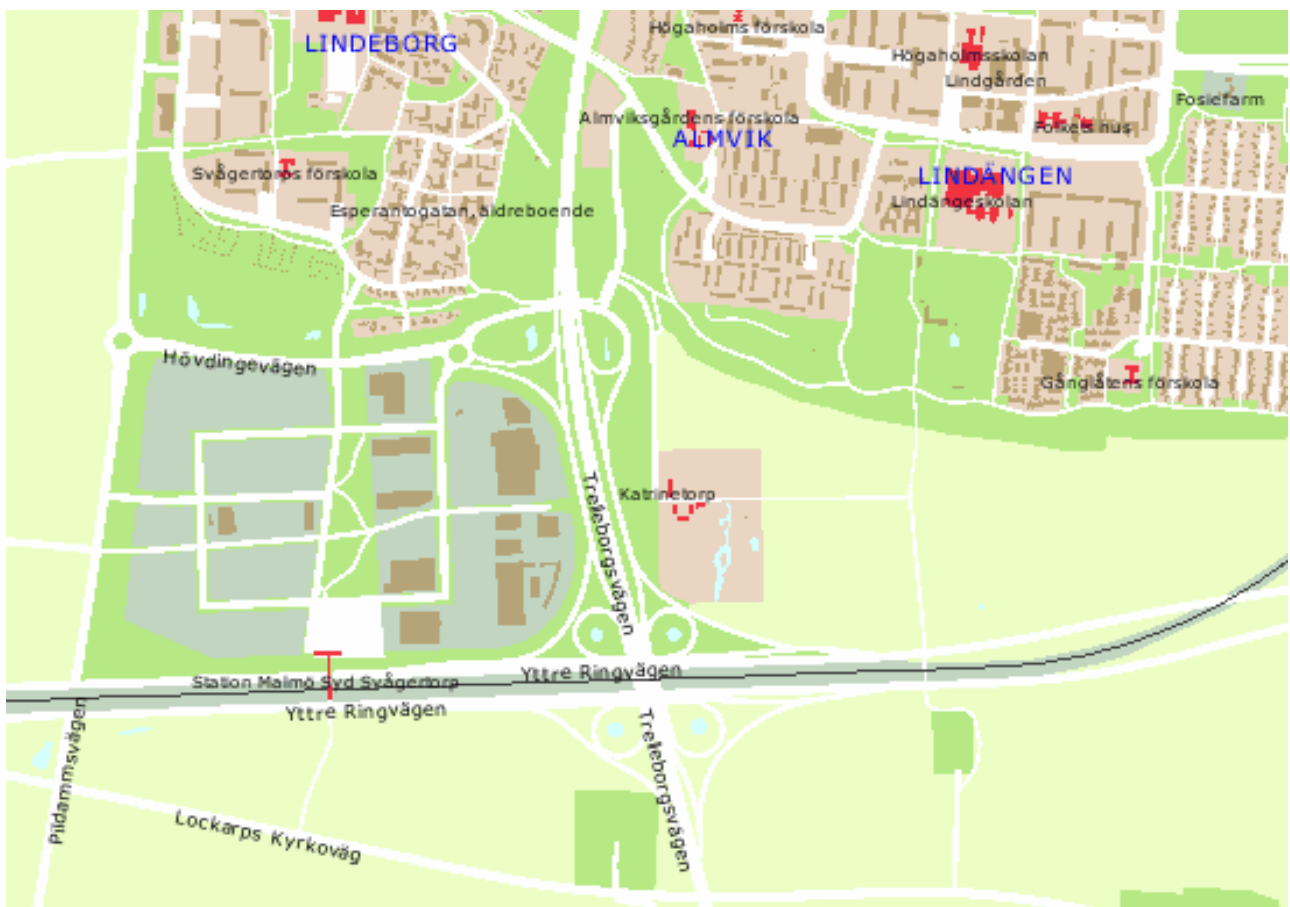
Omslagsbild: Undersökningsschakt 3

ISSN: 1653-4948

© Malmö Kulturmiljö 2007

Innehåll

Inledning	5
Syfte och metod	6
Definitioner	6
Fornlämningsmiljö	7
Tidigare undersökningar	7
Historisk bakgrund	8
Den gustavianska tidens slut och statskuppen 1809	8
Karl Johanstiden	8
Staden Malmö börjar växa	9
Herrgårdar byggs i stadens omgivning kring år 1800	9
Intresset för hushållning och lantbruk	10
Den sengustavianska stilen och Karl Johansstilen	10
Trädgårdskonstens förutsättningar i Sverige under tidigt 1800-tal	11
Engelska parker och formella trädgårdar i Sverige kring år 1800	12
Förutsättningar för en engelsk park på söderslätt	13
Katrinetorps historia	15
1800–1809 Samuel Björkman	15
1810–1832 Erland Gabriel Bager	18
1832–1867 Thomas Frick	21
1867–1901 David Gilius Frick	24
1901–1937 En tid med många olika ägare	25
1937– Malmö stad blir ägare till Katrinetorp	26
Katrinetorps trädgårds historia	28
Undersökningsresultat	34
Ravinen	34
Undersökningsschakt 1: Kullens uppbyggnad	35
Undersökningsschakt 2: Trappan	37
Undersökningsschakt 3: Kullens krön och platsen för lusthuset	38
Fynd	39
Tolkning och källkritik	42
Frågan om lusthusets datering	42
Varför ett antikt tempel?	43
Utvärdering	48
Projektorganisering och kvalitetssäkring	48
Kommunikation	48
Referenser	49
Tekniska och administrativa uppgifter	51
Årets rapporter	52

Figur 1. Utdrag ur Malmö Stadsatlas där pilen markerar kullens läge. Kartunderlag från Malmö Stadsbyggnadskontor.

Inledning

Landeriet Katrinetorp ligger strax söder om Malmö i Bunkeflo socken, inom en del av Söderslätt som definierats som kulturhistoriskt riksintresse. Gården började anläggas år 1800 av handelsman Samuel Björkman från Malmö, och ägs sedan 1937 av Malmö stad. Katrinetorp är typisk för de storgårdar som anlades kring Malmö vid sekelskiftet 1700/1800 av stadens rikaste borgare, men till skillnad från de övriga storgårdarna som sedan länge försvunnit eller infogats i stadsbebyggelsen är Katrinetorp välbevarat och har mycket av sin miljö kvar (Borg & Olsson 1996, s. 39).

När Yttre Ringvägen byggdes kring Malmö var det först osäkert vad som skulle hända med gården, men till slut bestämdes att den skulle renoveras och bli centrum för ett rekreationsområde. Restaureringen påbörjades 1997 med bland annat en mindre arkeologisk undersökning av trädgårdens formella del och ruinerna efter vinkastet. Denna del av trädgården har därefter rekonstruerats med viss modifiering eftersom trädgårdens sydvästra hörn försvann vid vägbygget.

År 2001 genomfördes en omfattande röjning av den igenvuxna engelska parken. Därefter har dammarna rensats, två broar byggts och ett nytt gångsystem lagts ut. Vid trädröjningen påträffades kullar med stensamlingar som tolkades som grund till minst ett försvunnet lusthus. Idén att rekonstruera lusthuset började växa fram. Problemet var att det inte fanns några kända ritningar, fotografier, teckningar eller skriftliga källor som talade om hur det sett ut. Den möjlighet som återstod var att genom trädgårdsarkeologi, det vill säga dokumentation och analys av de fysiska lämningarna på platsen kombinerat med en studie av de få historiska källorna, försöka ta fram tillräcklig information.

Torgil Brönmark på Malmö stads Fastighetskontor sökte och beviljades medel från Malmö Förskönings- och Planteringsförening, för finansiering av en arkeologisk undersökning av den nordligaste kullen där lusthuset med största sannolikhet legat. Undersökningen utfördes sommaren 2006 av antikvarie Anna Andréason vid Malmö Kulturmiljö.

Syfte och metod

Den arkeologiska undersökningen koncentrerades till lusthuskullens krön och trappa. Det primära syftet var att ta fram så mycket information som möjligt som skulle kunna ligga till grund för en rekonstruktion.

Undersökningen inriktades på att ge en uppfattning om lusthusets grund och dimensioner, samt genom fyndmaterialet även aktiviteter på platsen. För att tolka lämningarna och ge en sannolik bild av utseende ovan mark krävdes vidare en noggrann inplacering i tid och rum och jämförelse med samtida exempel. Detta åstadkoms genom en djupstudie av gårdens historia med fokus på den engelska parken under 1800-talet, i ljuset av svensk trädgårdshistoria. Lusthuskullen har behandlats som en integrerad del av den konstgjorda ravinen i parkens östra del, som består av en damm, diken i norr och söder, samt tre små kullar som ligger på rad i nordsydlig riktning. Hela ravinen kunde inte inkluderas i den arkeologiska undersökningen, men förhoppningsvis kommer en vidare studie att bli möjlig i framtiden. Det visade sig sannolikt att ravinen tillkommit vid ungefär samma tid som det påkostade boningshuset, ca 1813. Den arkeologiska undersökningen visade också att konstruktionen på kullen sannolikt blivit noggrant bortstädad vid ett senare tillfälle, troligen av den trädgårdsintresserade David Frick vid 1800-talets slut.

Ett sätt att söka efter varifrån influenserna till en trädgårds utformning kommit är att försöka spåra trädgårdsmästarna. Det vanligaste sättet att bli trädgårdsmästare var vid 1800-talets början fortfarande att börja som lärling. Någonstans hade alltså trädgårdsmästarna från Katrinetorp börjat sin bana, och genom att följa dem bakåt borde man kunna finna vilka gods de levte på och var de fått sin utbildning innan de kom till Katrinetorp. I denna rapport presenteras en inledning till en sådan studie, även om det inte fanns tid att slutföra den på grund av att det var ett tidsödande och ibland svårt detektivarbete. Försöket visade dock att det finns potential för en mer grundlig studie i framtiden.

Definitioner

I rapporten används med hänvisning till Magnus Olaussons diskussion 1993 främst beteckningen *engelsk park* för den romantiska naturefterliknande trädgården, framför allt därför att denna är relativt samtida med Katrinetorps tillkomst under tidigt 1800-tal (Olausson 1993, s. 35 ff.). Beteckningen engelsk park blev allt vanligare efter sekelskiftet 1800 i förhållande till den tidigare vanliga engelsk trädgård. Fredrik Magnus Piper använder den till exempel i sin *Beskrifning öfver idéén och General-Plan till en Ängelsk Lustpark* (1811–12). För det symmetriska och geometriska trädgårdsideal som var dominerande exempelvis under barocken används här beteckningarna *formell trädgård* eller *fransk trädgård* (Dunér 2004, s. 96 ff.).

Vilken benämning som bör användas för de storgårdar som byggdes av förmögna borgare i Malmös omgivning vid sekelskiftet 1700/1800 har också vållat en del funderingar. Andra liknande gårdar kring Malmö var t.ex. Bellevue, Bulltofta, Rönneholm och Lugnet (Borg & Olsson 1996, s. 7; Schlyter 2001, s. 3.). I rapporten används det förhållandevis breda *herrgård* i brist på en mer specifik beteckning. Gårdarna har dock samtida motsvarigheter i andra delar av landet. I Göteborg kallas de *landerier*, men sådana skall enligt definitionen vara uppförda på stadsjord. De har också mycket gemensamt med Stockholms *malmgårdar* som på 1800-talet anlades på någon av Stockholms malmar i stadens utkanter. Ett annat relativt brett ord som skulle kunna användas är helt enkelt *lantställe* (*tuskulum*) som ofta används t.ex. för adelsmäns lantgods – helt enkelt en plats dit man kan dra sig tillbaka (*Nationalencyklopedin multimedia* 2000).

Fornlämningsmiljö

Tidigare undersökningar

En hel del material om Katrinetorp finns publicerat i form av artiklar, tillgängliga bland annat genom Skånesamlingen på Malmö Stadsbibliotek. Dokumentation och arkivmaterial från de senaste årens omfattande restaureringsarbete finns i Malmö Kulturmiljös arkiv. Här finns också den sammanställning av information kring gården som gjordes 1996 av antikvarie Olga Schlyter, då frågan om byggnadsminnesförklaring av Katrinetorp väckts, samt en kopia av den bebyggelsehistoriska dokumentation som gjordes samma år av Henrik Borg och Kerstin Olsson, studenter vid Institutionen för Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs Universitet.

Inför rekonstruktionen av trädgårdens formella del utfördes 1997 en arkeologisk undersökning, dels av denna del av trädgården, dels av ruinerna efter vinkastet (Kanvall 1997). Undersökningen utfördes av Petra Kanvall, projekthanterad arkeolog vid Malmö Kulturmiljö inom arbetsmarknadsåtgärden Gröna Jobb. Även detta material finns i Malmö Kulturmiljös arkiv. I sin rapport skriver Kanvall bland annat att den formella delen av trädgården 1997 var gräsbevuxen, och saknade synliga spår efter kvartersindelningen. Däremot kunde mittaxeln anas, som en rät linje från inhusets trappa i norr till lövsalen i söder. Närmast huset fanns en rad cypresser och lärkträd, och ungefär mitt i trädgården fanns en sänka som sannolikt utgjorde lämningarna efter en trädgårdsdamm. Några gånger kunde också fortfarande urskiljas i den engelska parken även om det mesta var övervuxet. Den största delen av undersökningen 1997 ägnades dock åt vinkastet.

Historisk bakgrund

Den gustavianska tidens slut och statskuppen 1809

Vid sekelskiftet 1700/1800 var Sveriges ekonomi i dåligt skick, främst på grund av missväxt och att Napoleonkrigen ute i Europa försvårade utrikeshandeln. Sveriges kung var den unge Gustav IV Adolf (1778–1837), ende son till Gustav III, som följde faderns enväldspräglade styrelsesätt. Han avskydde den franska revolutionen i allmänhet och Napoleon i synnerhet. Sverige deltog 1805 i tredje koalitionskriget mot Frankrike, vilket slutade i nederlag. År 1808 var det dags igen, då Ryssland, som vid denna tid var allierat med fransmännen, anföll och snabbt ockuperade Finland och Norrlandskusten ner till Umeå (Finska kriget 1808–09). Detta slutade med att Sverige förlorade Finland, och med det halva sitt territorium i ett slag. Våldsamt opposition bröt ut i landet, framförallt bland yngre ämbetsmän och officerare, och skulden lades helt på Gustav IV Adolf och hans politik (*NE multimedia 2000*).

I mars 1809 genomfördes en statskupp på Stockholms slott och kungen fängslades. Riksdagen förklarade honom avsatt och valde istället hans äldre farbror Karl XIII (1748–1818), på vilkor att denne godkände en ny regeringsform som ständerna kommit överens om. Den nya regeringsformen baserades på samtidens modernaste statsrättsliga idéer, och dess grundtanke var en maktbalans mellan kung och riksdag. Samtidigt fastslogs en mängd medborgerliga fri- och rättigheter, exempelvis säkerhet mot godtycklig arrestering, och en särskild tryckfrihetsförordning avskaffade förhandscensuren. Den nya författningen var visserligen skriven på ett sätt som lämnade stort utrymme för tolkning, något som skulle komma att utnyttjas exempelvis av Karl XIV Johan, men den var, trots allt, ett första steg mot stora förändringar (*NE multimedia 2000*).

Karl Johanstiden

Karl XIII hade inga legitima arvingar och därför måste även en tronföljare utses. Riksdagen valde först en dansk prins, men denne avled bara några månader efter att han anlät till Sverige, och illasinnade rykten om giftmord ledde till den brutala lynchningen av riksmarskalk Axel von Fersen i samband med begravningen. Nästa tronföljarval ägde rum i skuggan av detta mord, och många riksdagsmän såg det som ett bevis på att Sverige behövde en stark ledare, som både kunde upprätthålla inre ordning och samtidigt höja landets anseende utåt. Det fanns flera kandidater men valet föll slutligen på den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte (1763–1844) som anlände 1810 och tog namnet Karl Johan. Han blev kung först vid Karl XIII:s död 1818 men fungerade i praktiken redan från början som landets egentlige regent (*NE multimedia 2000*).

Många hade trott att valet skulle leda till bättre relationer mellan Sverige och Frankrike, men den nye kronprinsen började istället närma sig motståndarsidan, och då Frankrike 1812 ockuperade Svenska Pommern fick han den anledning han behövde för att gå in i kriget mot Napoleon. I slutstriden förde Karl Johan befälet över nordarmén, och direkt efter segern vände han samma armé mot Danmark som 1814 tvingades avstå Norge till en union med Sverige (*NE multimedia 2000*).

Karl XIV Johans tid som kung från och med 1818 inledde en period av fred och utveckling i Sverige. Liksom andra monarker i Europa vid samma tid strävade han efter stabilitet, både inåt och utåt. Han var också starkt konservativ, och i ständig konflikt med den allt starkare liberala oppositionen (*NE multimedia 2000*).

Vid denna tid satte befolkningstillväxten i Sverige fart på allvar. Omkring 90 % av befolkningen levde ännu på landsbygden, även om städerna hade börjat växa. Den grupp i samhället som växte mest var de jordlösa – torpare, statare och

backstugesittare – och gapet mellan dem och den jordägande bondeklassen blev allt större. Detta ledde med tiden till allt svårare samhällsproblem, som inte fann någon lösning förrän under senare delen av 1800-talet genom emigration och industrialisering (Gadd 2000 s. 185 ff.).

Regeringens ekonomiska politik koncentrerades länge kring den våldsamma inflation som kriget medfört. Prisnivåerna hade visserligen stabiliserats efter 1812 och lönerna sakta börjat stiga, men handelsbalansen var fortfarande starkt negativ och kronans värde fortsatte att sjunka. Den politiska debatten handlade mycket om hur man skulle få Sveriges ekonomi på fötter, exempelvis genom att minska importen och öka exporten. Man prövade många åtgärder för att förbättra ekonomin, bland annat startade stora kanalbyggen för att underlätta tunga transporter – det fanns ju ännu inga järnvägar och vägnätet var dåligt. En annan åtgärd, som i grunden kom att förändra det svenska landskapet, var enskiftet (*NE multimedia 2000*).

Staden Malmö börjar växa

Under slutet av 1700-talet hade Malmö fått en riktig hamn. Det blev möjligt även för större fartyg att lägga till, och i samband med Napoleonkrigen (1800–15) strömmade varor via Malmö till Sverige. Stadens sentida expansion började och utvecklingsoptimismen var stor. Malmö hamnade även i centrum på andra sätt, till exempel genom att kungen 1806–07 använde staden som residensort för att vara nära händelserna på kontinenten (Helander 1977 s. 357 ff.).

Omvandlingen av jordbruket genom skiftena ledde till ökad produktion av spannmål, ett överskott som kunde säljas och som i sin tur skapade en bas för handeln i staden. Inkomsterna ökade avsevärt för den del av befolkningen som kunde producera ett överskott för försäljning eller var inblandade i handeln, något som medförde växande köpkraft och efterfrågan både när det gällde konsumtionsvaror och kapitalvaror. Medan utförseln från staden utgjordes av ett fåtal viktiga varuslag som spannmål och brännvin, bestod införseln av en mängd olika varor t.ex. kaffe, vin och exklusivare spritsorter (Fridlitzius 1981, s. 431).

År 1820 fanns omkring 50 handlare i Malmö. Av dem var 20 spannmåls- och grosshandlare, förutom att de också hade så kallad öppen bod. De stora köpmanshusen liknade på många sätt små varuhus – de hade det mesta. Spannmåls- och grosshandlarsläkter som Bager, Suell, Stähle och Frick utgjorde en stor del av stadens översta skikt, en grupp för sig, där inbördes giftermål dessutom gjort att de flesta också verkar ha varit släkt med varandra (Fridlitzius 1981 s. 431).

Herrgårdar byggs i stadens omgivning kring år 1800

Många av Malmös mest förmögna borgare köpte kring sekelskiftet 1700/1800 mark strax utanför staden och byggde nya herrgårdar, oftast med en sammanhållen arkitektonisk gestaltning. Möjligheten att göra detta hade uppkommit genom storskiftesreformen och ändringar i reglerna kring jordägande. Fram till 1723 hade frälsejord endast kunnat ägas av adel, men en lagändring gjorde det då möjligt för ofrälse ståndspersoner, som präster och borgare, att äga så kallad allmän frälsejord (i Skåne ofta kallat utsocknes frälse). Vid ägarbytet behöll jorden dessutom sin status och medföljande skattelättnader. Storskiftesreformen i sin tur innebar att en jordägare efter 1783 kunde begära att få sina ägor utskiftade, det vill säga separerade från byn och samlade i en enhet, en rätt som verkar ha utnyttjats bland annat av högre ståndspersoner som ville sälja jord (*NE multimedia 2000*).

Den mark som blev Katrinetorp ägdes av arvingarna till Hack Stiernblad på Torup – Lave Beckfriis på Bosjökloster och dennes syster Maria – vilka begärde utskiftning 1799. Resultatet blev ett sammanhängande stycke jord i den östra kanten av Vintrie bys ägor, samt en del av byns strandmark vid Öresundskusten. Stiernblads arvingar vistades själva mest i Stockholm och verkar inte ha haft något större intresse av att äga jord i Vintrie. Året därpå såldes marken till handelsmannen Björkman (Bager 1992 s. 37 ff.).

Borgarnas herrgårdar var både ett sätt att investera sitt överskott från handel och manufaktur, och en möjlighet att göra en social markering genom att efterlikna den godsägande adeln. För de förmögna borgarna som eftersträvade att assimileras i samhällets topp räckte det inte med framgång, man skulle också vara bildad och kultiverad. Något förenklat kan man säga att den växande borgarklassen hävdade sig och kontrasterade sig dels gentemot den gamla börsadeln genom att betona individualism och personlig duglighet, och dels gentemot de breda folklagren genom att betona självdisciplin och kultivering (*NE multimedia 2000*). Avsevärda resurser satsades till exempel på trädgårdsanläggningar och på att ge byggnaderna ett ståndsmässigt utseende. Gårdarna var både fungerande jordbruk och, vilket var minst lika viktigt, platser för representation och rekreation (Schlyter 2001 s. 3).

Upplysningstidens idéer och betoning av förnuft och vetenskaplighet, men också frihet och rättvisa, präglade ännu den lärda diskussionen med filosofer som Rousseau i spetsen. Rousseau var inte bara upplysningsfilosof, han var också en föregångare till romantiken, som kom att bli den dominerande intellektuella strömningen i Europa efter den franska revolutionen. Uppfattningen om det hälsosamma livet på landet var vida spridd, liksom uppfattningen att sparsamhet och hushållning var dygder som gynnade hela riket. Att ägna sig åt att framgångsrikt driva jordbruk och manufaktur gav inte bara individen ekonomisk framgång, det sågs också som en patriotisk och berömvärd handling som gynnade landets utveckling (*NE Multimedia 2000*).

Intresset för hushållning och lantbruk

Intresset för naturvetenskap och jordbruk växte under 1700-talet i hela Europa, framförallt inom den bildade överklassen. Jordbrukets tidiga reformatorer var alla adelsmän, ämbetsmän och godsägande företagare. Ulrich Lange använder i sin avhandling beteckningen *gentlemen-farmers* för att beskriva dessa män, med likartad social bakgrund och liknande intressen. Han menar också att den år 1811 instiftade Kungliga Svenska Lantbruksakademien kan ses som en kulmination på denna utveckling i Sverige. Man hade tvingats att inse att Sverige inte längre var en stormakt, utan ett ganska litet och fattigt land, men med vetenskapens hjälp skulle man skapa välstånd och framgång både för landet och dess invånare. Ett av de största hindren för en snabb och gynnsam utveckling ansåg man vara böndernas obenägenhet att ta till sig nya metoder och redskap. Lantbruksakademiens uppgift skulle därför vara dels att främja forskning, dels att sprida kunskapen till allmänheten (Lange 2000 s. 29, 277 ff.).

Den sengustavianska stilen och Karl Johansstilen

Konstvetenskapligt kan det tidiga 1800-talet definieras som sista delen av den sengustavianska epoken (ca 1790–1810) samt svensk empire, eller Karl Johansstil, som i stort sammanfaller med Karl XIV Johans regeringstid (1810–44). Arkitekturen och bildkonsten präglades främst av klassicistiska tendenser, även om de naturligtvis också påverkades av det romantiska kulturklimatet. Den sengustavianska arkitekturen visar en betydligt striktare, mer förenklad och sparsmakad nyklassicism än den tidiggustavianska, men samtidigt inkorporeras också allt fler ”romantiska” drag, exempelvis inom trädgårdskonsten (Alm 1998 s. 31).

Romantiken som kulturströmning genomsyrade tänkande och skapande i Europa från sent 1700-tal till mitten av 1800-talet. Karakteristiskt var exempelvis betoningen av känsla, till och med över förnuftet, intresset för det främmande och exotiska, samt intresset för historien, framförallt det egna landets. Filosoferna talade om den besjälade naturen, och en författare som Victor Hugo kunde t.ex. år 1827 hävda att god dramatik skall bygga på spänningen mellan mörker och ljus, det groteska och det sublimala, kropp och själ, vilddjur och intellekt (*NE multimedia 2000*).

Empirestilen utvecklades i Frankrike och spreds snabbt över Europa. Till Sverige kom den på allvar med Karl XIV Johan. Den tunga franska empiren

fanns framförallt i mycket förnäma miljöer, medan den inhemska Karl Johans-stilen, som mer knöt an till den sengustavianska klassicismen, blev vanligast i övrigt. Förebilder för empirestilen hämtades främst från kejsartidens Rom, men också det antika Egypten. Interiörer i starka färger, med dyrbara textilier i dramatiska arrangemang, skulle understryka monumentalitet och prakt. Även klämodet dikterades från det franska kejsarhovet. För damer var dräkten antikinspirerad, med den typiska höga empire-skärningen, och för män var långbyxor den stora nyheten, burna med frackskuren rock (*NE Multimedia 2000*).

Trädgårdskonstens förutsättningar i Sverige under tidigt 1800-tal

Eivor Bucht kallar i sin avhandling sekelskiftet 17/1800 för en brytningstid inom trädgårdskonsten, beroende på de i grunden ändrade förutsättningar som uppstod genom det övergripande maktskiftet i samhället, från den gamla adeln till den växande borgerliga medelklassen (Bucht 1997 s. 45 ff.).

Före år 1800 dominerades trädgårdskonsten av aristokrater. Trädgårdsmästare inkallades till slott och herrgårdar från utlandet, och utländska växter importerades i stor mängd till storslagna anläggningsprojekt, som de engelska parkerna vid Haga och Drottningholm. Under 1800-talet blev borgerskapet den växande maktfaktorn i samhället. Riktigt stora kungliga anläggningsprojekt genomfördes inte längre, och importen av växter minskar under en period. Tyngdpunkten blir mer nyttobetonad, och med tiden utvecklas ett nytt system med svenska plantskolor och trädgårdsutbildningar (Bucht 1997 s. 45 ff.).

Man fortsatte naturligtvis under tidigt 1800-tal att vårda och ändra befintliga trädgårdsanläggningar liksom anlägga nya, om än i något mindre skalor än de kungliga lustparkerna vid den gustavianska tidens början. Engelska parker anlades vid slott och herrgårdar, och en mängd nya trädgårdar tillkom också vid herrgårdar och bruk. En följd av de stora landskapsförändringarna i samband med skiftena var även att godsägarna fick mer plats att anlägga parker. Samtidigt ökade också tillgången på förhållandevis billig arbetskraft när gruppen jordlösa växte. Utan denna hade 1800-talets många stora och arbetsintensiva trädgårdsodlingar knappast varit möjliga (Flinck 1994 s. 91 ff.).

Men förändringarna gick sakta och under 1800-talets första decennier hade de bara börjat märkas. Utbildning till trädgårdsmästare fick man fortfarande framför allt genom lärlingskap, även om skolor så smått började startas, t.ex. på Bergianska trädgården (1791) och Lantbruksakademien (1814). På grund av bristen på utbildade trädgårdsmästare fortsatte man dock att ta in lärare och trädgårdsmästare från andra länder ända fram till 1870-talet (Flinck 1994 s. 91 ff.).

Forskningsresorna under 1800-talet runt om i världen resulterade i att mängder av nya växter upptäcktes och fördes till Europa, och intresset för exotiska växter växte allt mer. Under tidigt 1800-tal kom de nya arterna framförallt från Amerika, t.ex. dahlia (*Dahlia cultorum*), och Asien, t.ex. tigerlilja (*Lilium lancifolium*) (Flinck 1994 s. 91 ff.).

Under 1800-talets första årtionden var det alltså fortfarande ont om plantskolor i Sverige. Nya växtintroduktioner spreds fortfarande främst genom byten och gåvor bland intresserade. Utvecklingen mot en kommersiell distribution av frö och växter verkar dock ha gått ganska snabbt. Redan på 1820-talet ser det ut som Lantbruksakademien och Hushållningssällskapets distribution har banat väg för en ny handel med fröer och växter i landet (Lange 2000 s. 282 ff.). Antalet priskuranter bland de utgivna skrifterna är visserligen förhållandevis få under början av decenniet, jämfört med slutet, men de finns.

Även bland allmogen förändrades förutsättningarna för trädgårdsodling radikalt i samband med skiftena. När gårdar flyttades ut och byarna blev glesare fanns för första gången plats att anlägga trädgårdar intill husen, istället för att som tidigare ha dem utspridda på lämpliga ställen på byns ägor i form av separata kålgårdar, fruktträdgårdar, humlegårdar osv. Utvecklingen av allmogeträdgårdar började dock på allvar först framåt 1830- och 1840-talen (Lundqvist 2000 s. 116 ff.).

En grupp som tidigt kommit att spela en roll som förmedlare och inspiratörer var prästerna, som redan under 1700-talet sett som en av sina uppgifter att föregå med gott exempel och sprida intresset för trädgårdsodling bland allmogen. Skolorna kom att spela en viktig roll först senare under 1800-talet (Nolin 1999 s. 135 ff.). Även borgarnas herrgårdar kom att spela en roll som förmedlare och inspiratörer under 1800-talets början. En del sådana privata trädgårdar var exempelvis i filantropisk anda öppna för borgerskapet att promenera på vissa tider redan i början av 1800-talet, innan det fanns stadsparker. Ett exempel är Frans Suells trädgård vid Möllevången (Lugnet) där man vid sekelskiftet 1700/1800 anlagt en formell trädgård intill huvudbyggnaden och en engelsk park i periferin, komplett med jaktpaviljong (Pehrsson 1990 s. 33).

Ett exempel på en stor bondgård som, när ägaren fick gott om pengar på 1830-talet, fick både trädgård och park är Naffentorpsgården, som ligger granne med Katrinetorp och tydligt visar tecken på att ha påverkats av detta. Indirekt verkade herrgårdarna säkerligen också pådrivande när det gällde genomförandet av skiftet, eftersom de skiftats ut en tid innan det mer genomgripande enskiftet och laga skiftet, och man på landsbygden hade haft tid att studera deras aktiviteter och framgångar ett tag på nära håll (Andréasson 2006 s. 12).

Engelska parker och formella trädgårdar i Sverige kring år 1800

Den *engelska parken* hade varit mycket populär i Sverige från och med 1780-talet. Under 1790-talet nådde den sin höjdpunkt samtidigt som en renässans för formträdgården också började märkas (Olausson 1993 s. 129). Medan initiativet i början i princip legat hos Gustav III och kretsen kring honom, blev det under 1780-talets lopp andra grupper som kom att ta ledningen, exempelvis nyadlade ämbetsmän och medlemmar av framgångsrika bruksägarfamiljer, som hade skapat sina egna förmögenheter och inte hade den gamla adelns vanliga problem med ont om pengar. Den moderna engelska trädgården blev ett tecken på social framgång, och trädgårdsintresset en del i en social tävlan (Olausson 1993 s. 110 ff.).

Med begreppet *engelsk* förknippade man det mjukt naturliga och luftigt otvungna, motsatsen till det regelbundna och artificiella *franska* (Olausson 1998 s. 157). Sin mest kompromisslöse förespråkare hade den engelska stilen under 1780-talet i arkitekten och trädgårdsskaparen Fredrik Magnus Piper (1746–1824) som vid denna tid verkar ha sett den engelska trädgårdsstilen som en universallösning, lämplig i alla sammanhang (Olausson 1993 s. 107). På 1790-talet var tron på den engelska parken som universallösning bruten, och intressant nog blev Piper föregångsman även när det gäller förnyelsen av formträdgården (Olausson 1993 s. 127 ff.).

I Sverige hade i och för sig gamla formella anläggningar existerat hela tiden parallellt, och det fanns de som alltid hävdade att fransysk stil passade bättre i vissa sammanhang, t.ex. närmast byggnader, på platser där de naturliga förutsättningarna inte passade för en engelsk park, samt i städerna (Olausson 1998 s. 190). Men det är ett faktum att den franska stilen var omodern. Ett av de första exemplen på hur den franska smaken börjar komma tillbaka finns vid Gunnebo slott utanför Göteborg, som började anläggas 1791 av arkitekten Carl Wilhelm Carlberg (1746–1814). På Gunnebo är trädgårdsanläggningen som omger byggnaderna helt symmetrisk och uppbyggd av parterrer, terrasser och boskéer, medan den engelska trädgården placerats som ett tillägg vid sidan om (Olausson 1993 s. 128 ff.).

Även i andra delar av Europa fick formträdgården en renässans vid samma tid. I England infördes element från barockträdgården åter i trädgårdskonsten av Humphrey Repton (1752–1818), som anlade stilsiterade landskapsparker med inslag av äldre regelbundna former och blomsterplanteringar. Det nya var helt enkelt valmöjligheten – att man kunde se det vackra i både i den engelska och i den franska trädgårdsstilen (Olausson 1993 s. 131 ff.).

Repton betonade vikten av funktionalitet och nytta, och nyttoaspekten och intresset för det agrara kom att spela en stor roll också i Sverige vid utformningen av trädgårdsanläggningar under sent 1700-tal. När Piper t.ex. år 1785 ritade ett förslag till en trädgårdsanläggning vid Godegård i Östergötland var det viktigt att nyttoaspekten och ägarens intresse för det agrara skulle framträda tydligt. En stor del av anläggningen är mycket riktigt köksodlingar, och det är tydligt att Piper betraktade dem som dekorelement att arbeta med. För Piper låg uttryckskraften i kontrasten mellan det tämjda och det naturliga. Samtidigt krävde estetiken att vissa aspekter som inte var sköna måste döljas, eller enligt Piper:

”iakttages att med tätare plantering bortskymma det sterila och mindre behagliga”
(Olausson 1993 s. 111 ff.).

På Godegård innebar detta exempelvis att potatislandet skulle skymmas med bärbuskplanteringar, och gödselhögen av häggbuskage (Olausson 1993 s. 111 ff.).

En aspekt som inte heller får glömmas är den allmänna åsikten att man gjorde något nyttigt och positivt när man tog en bit ”oanvändbar” mark och förvandlade till något användbart, som en engelsk park. Ett exempel finns i kommentaren till den ekonomiska kartan över Forsmarks bruk (1791), där den okände lantmätaren skrev att den:

”nyligen anlagde Engelske Trädgården med skjäl [förtjänar] första rummet, som på en kort tid, ifrån den aldra oländigaste mark, af Berggryt och jordfasta stenar, samt Theremellan still stående och illa stinkande Wattu-djöljar, blifvit förvandlade til de för ögat nöijsammaste Promenader, oförtigandes, at flere Lass Höö theruti nu är-ligen afbärgas” (Olausson 1993 s. 115).

Detta låter bekant, när man tänker på att den engelska trädgården vid Katrinetorp ligger i ett naturligt fuktigt område som dikats ut och förvandlats. Vid anläggandet av Forsmarks bruk började man med terrängbehandling och planteringar, medan dekorationer fick vänta ett tiotal år, något som också låter bekant i förhållande till Katrinetorp. Jämförelsen stöder tanken att även Katrinetorps trädgård först fick sin grundutformning under 1800-talets första decennium, medan lusthuset sannolikt byggts något senare, troligen ungefär vid samma tid som det nya corps-de-logit, alltså ca 1813.

Det är alltså i denna sengustavianska miljö som de förmögna borgarnas trädgårdar strax utanför Malmö kommer till. Det har varit naturligt att anlägga en fransk trädgård närmast husen, med en engelsk park bredvid. Nyttoaspekten har varit ett självklart inslag. Däremot saknas inslag av den blandstil som följde, vilken kom till Sverige främst via Tyskland och därför ofta kallats *tysk stil* (Nolin 1999 s. 117 ff.).

Förutsättningar för en engelsk park på söderslätt

Det var ingen lätt sak att anlägga en engelsk trädgård på den skånska slätten, och de flesta riktiga trädgårdskännare var till och med bestämt emot det. De ansåg att platsen måste ha en viss naturlig kupering och variation redan från början om det skulle bli någon bra engelsk trädgård (Olausson 1993 s. 269, 290). Många brydde sig dock inte om detta, och lät anlägga trädgård efter eget huvud – kanske inte alltid med så gott resultat enligt experterna, men trivsamt och fullständigt tillräckligt för sina ägare.

Vid spridningen av den engelska trädgårdsstilen i Sverige spelade amatörerna en viktig roll, antingen de var aristokrater eller andra bildade personer. Man besökte naturligtvis också varandras trädgårdar, och lät sig inspireras. En annan viktig roll spelades av trädgårdsmästarna, en mycket heterogen grupp med stora inre spänningar, exempelvis mellan de skråanslutna och de akademiskt skolade (Olausson 1993 s. 15). Trädgårdsmästarna på Katrinetorp verkar till största delen ha varit infödda skåningar, relativt anonyma personer som ofta varit svåra att spåra. I de flesta fallen är det ännu oklart var det fått sin utbildning, men det mest sannolika är att de börjat som trädgårdselever vid något skånskt, blekingskt

eller småländskt gods. Någon har dessutom enligt en notering i en husförhörlängd tillbringat "flera år i danmark".

De nya trädgårdsidéerna spreds också via traktat och handböcker. Vid början av 1800-talet fanns t.ex. ett slags "receptsamling" på olika lusthus i J. G. Grohmanns *Idéemagazin für Liebhaber von Gärten* som utkom med 60 nummer under 1796 till 1802 (Olausson 1993 s. 124). Denna skrift inspirerade t.ex. hertig Karl till de lusthus han lät uppföra i Rosersbergsparken mellan 1801 och 1806, bland annat en rad grottor, eremitage och tempel, av vilka flera hade att göra med hertigens verksamhet inom frimureriet och andra hemliga ordenssällskap (Olausson 1993 s. 124).

Katrinetorps historia

1800–1809 Samuel Björkman

Handelsmannen Samuel Johan Björkman (1769–1809) var född i Hyby nära Svedala och son till en klockare. Han framstår som en typisk företrädare för tidens nya framväxande ledarskikt, en företagsam borgare som själv skaffat sig både förmögenhet och ställning. Han vann burskap som handelsman i Malmö år 1796, och gifte sig samma år med den nittonåriga Anna Catharina Bager (1777–1869) från en väletablerad Malmösläkt. Paret fick med tiden fyra barn.

1800–1803 Gårdens uppbyggnad börjar

Samuel Björkman började anlägga Katrinetorp år 1800. Marken som han köpt var utskiftad från Bunkeflo by och låg i dess östligaste kant, obebyggd och trädlös. Den låg dock strax intill gården Petersborg, ett fideikommiss inom släkten Bager, som hustruns far handelsmannen Peter Bager (1744–1808) några år tidigare fått utskiftad från Naffentorps by (Bager 1992 s. 38 ff.). Björkman började med att låta plantera lindalléer och pilevallar samt uppföra ekonomibyggnader. Dessa hade halmtak och lerväggar uppbyggda enligt den s.k. mackleanmetoden, alltså med en glidform som fylls med hårt packad lera och halm, och flyttas allteftersom väggen växer (Schlyter 1997 s. 3). Han lät också gjuta en vällingklocka med texten:

”Då S. I. Björkman och Anna Catharina Bager ägde och uppbyggde Cathrinetorp är denna klocka gjuten år 1800.”

Det lilla korsvirkeshus som uppfördes 1801 var enkelt möblerat, och för familjen Björkman var gården endast ett utflyktsmål, bostaden var handelsgården i Malmö. I huset fanns ett rum som kallades ”trädgårdsrummet” och var möblerat med bord och stolar samt troligen även en soffa, ett thébord och en skrivpulpet. Det var sannolikt här man vistades vid sina besök (Bager 1992 s. 38 ff.).

Korsvirkeshuset fungerade dock säkerligen som bostad för andra. Bunkeflo sockens husförhörlängd börjar räkna upp personer som boende på Katrinetorp från år 1802. Det första året nämns bara tre personer; trädgårdsmästaren Nils Lybeck, pigan Hanna och drängen S. W. Lybeck. Året därpå nämns trädgårdsmästare Lybeck igen, denna gång tillsammans med två drängar, därefter försvinner han åter från husförhörlängden (Bunkeflo, Husförhörlängd 1800–04). Trädgårdsmästarens närvaro stämmer väl med att något av det första som gjordes var plantering av alléer och pilevallar, och det verkar också högst sannolikt att trädgårdsanläggningen fick sin grundutformning redan under dessa första år.

Trädgårdsmästaren Nils Lybeck

Trädgårdsmästaren Nils Lybeck skall ha varit född 1772 i Lyngsjö socken, söder om Kristianstad, och bör alltså ha varit 30 år då han kom till Katrinetorp (Landskrona, Husförhörlängd 1814–17). Var han fått sin utbildning är ännu oklart, men det kan vara värt att notera att det i området kring födelseplatsen finns minst tre stora gods – Maltesholm, Vittskövle och Ovesholm.

Efter tiden på Katrinetorp flyttade Lybeck 1804 till Kompermåla herrgård i Almundsryd socken, Småland, som vid denna tid tillhörde brukspatron Jonas Broms (1746–1824). Enligt husförhörlängden flyttade han ”åter till Skåne” i februari 1805, och enligt födelseboken lämnade efter sig inte mindre än två barn i socknen – Inga Lybecksdotter född i maj till pigan Kerstin Danielsdotter, och Adam Karinsson född i augusti och son till Karin Svensdotter (Almundsryd, Husförhörlängd 1805, Födelse- & Dopbok 1805).

	Ägare	Inspektor	Trädgårdsmästare
1800	1800–09 Handelsman Samuel Björkman och hans hustru Anna Chatarina Bager		1802–03 Nils Lybeck 1806 Hinric Nyman (1781 i Börringe sn – 1820 i Svedala sn)
1810	1810–32 Handelsman Erland Gabriel Bager och hans hustru Anna Maria (Anette) Nilsson. Familjen bosatt på gården 1813–22		1813 Samuel Wagnblad (1781–) 1813–14 Hinric Nyman (1781–1820) Fr. Grönby 1813, t. Rydeholm 1814.
1820		1824–28 Carl W. Neuman (1777–) Fr. Kjerstorp 1824, t. Svedala 1828. 1828–30 Jacob -?-ström (1802–) Fr. Alnarp 1830, t. Markie 1830.	
1830	1832–67 Handelsman Thomas Frick (1787–1867) och hans hustru Anna Christina Mandorf.	1830–36 Thomas Bond (1794, Köpenhamn) Fr. Kjerstorp 1830, t. Fosie 1836. 1836–45 Jöns Gustaf Qvittberg (1808, Borreby). Fr. Lemmaströ 1836, 1845 gift med Elna Andersdotter (1821–1914) och flyttat till Vintrie N°6 & 17 som de förvandlade till ett "Katrinetorp i miniatyr".	1833–36 Jacob Sörensson (1807, Köpenhamn). Fr. Hammenhög 1833, t. Anderslöf 1836. Gift med familj. 1836–45 Carl Johan Krull (1814, Hannas –1877, Bunkeflo). Fr. Ystad 1836, 1844 gift med Gertrud Larsdotter (1819–1849) och flyttat till Bunkeflo N°2 (1/2 mtl.) Tituleras därefter " trädgårdsmästare och åbo"
1840		1845–90 Lorenz Eberhart Malmros (1819, Dalby – 1890, Bunkeflo). Fr. Svedala 1845.	
1850			1851–60 Erik Eriksson (1823, Farslöf). Fr. Skurup 1851, t. Fosie 1860. Gift.
1860			1860–73 Anders August Björkholtz (1832, Lyngby). Fr. Kvibille 1860, t. Hyby 1873. Gift (1865) med familj.
1870	1867–1901 Handelsman David Gilius Frick (1823–1901)		1873–73 Johan Peter Lundberg (1833, Kristianstad). Fr. Fosie 1873, t. Petersborg 1873. 1874–ca1900 Olof Rosengren (1852, Hyby). Fr. Malmö 1874, flyttat mellan 1895 & 1900. Gift (1875) med familj.
1880			
1890		1890–1901 Anton Fredrik Malmros (1859, Lockarp). Fr. Vellinge 1890 (son till L. E. Malmros).	
1900	1902–07 Lantbrukare Fredrik August Larsen 1907–22 Lantbrukare Kai Larsen (f. 1878 i Vellinge) 1922–26 Lantbrukare Aron Fritiof Hall 1926–30 Lantbrukare Alfred Andersson 1930–37 Lantbrukare Jöns Olsson 1937–92 Ägare Malmö Stad. Arrendator till 1992 familjen Ingvarsson. Restaurering påbörjad 1997.		

Tabell 1. Översikt över Katrinetorps ägare, inspektor och trädgårdsmästare vid olika tider.

Vad som hände Lybeck därefter är oklart, men år 1810 återfinns han igen boende i Landskrona, där han detta år gifte sig med jungfru Maria Christina Ahlberg (född 1780 i Landskrona) och fick en son, Johan Fredrik. Han tituleras ”herr frälse inspektor Lybeck” vilket bör betyda att han bytt profession (Landskrona, Vigsellängd 1810 & Husförhörslängd 1810–13). År 1814 bodde paret i Oderlunga socken i norra Skåne, där de fick ytterligare ett barn, Helena Wilhelmina. Något senare är de tillbaka i Landskrona och Nils Lybeck tituleras ”förre inspectorn Nils Lybeck” (Landskrona, Husförhörslängd 1814–17). Hans vidare öden är tillsvidare ej kända.

1804–1809 Verksamheten kommer igång på allvar

Från och med år 1804 verkar det som om verksamheten börjat komma igång på allvar. Husförhörslängden listar nu en mängd människor som boende på ”Herr Handelsman Björkmans gård”, bl.a. sju ”gifta drängar” med familjer – totalt sju män, sju kvinnor och nio barn (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1804). År 1806 kom enligt husförhörslängden också en ny trädgårdsmästare på Katrinetorp, den 24-åriga Henrik Nyman. För övrigt nämns detta år också omkring fyra extra drängar, jämfört med åren närmast före och efter, något som skulle kunna indikera att man har genomfört större arbeten i trädgården under detta år (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1806).

1800	Fähuslänga (55,0 x 10,5 m) lerhus med halmtak i nordväst innehållande två fähus, ett fährhus och två foderlador. Loglänga (52 x 15 m) lerhus med halmtak i norr.
1801	Stalllänga (35,5 x 11,0 m) lerhus med halmtak i nordöst: två stallar med totalt 23 spiltor, foderlada, huggus, selkammare, vagnslider och två packhus. Boningshus (14 m) i korsvirke med tegeltak i sydväst. Förstuga, två boningsrum, kök, bryggus, mjölkammare & ett boningsrum på vinden. Två hönshus.
1803	Väderkvarn på stenfot, placeras ca 1 km från gården på grund av brandrisken.
1804	Lerhus med tegeltak i två våningar (24 x 10,5 m) i sydöst: bränneri, ladufogdens kammare, drängstuga, vedbod, malthus, kök med bakugn & två källare.
1808	Ett tröskverk av korsvirke byggs i anslutning till loglängans norrsida.

Tabell 2. Byggnader uppförda av Samuel Björkman 1800–09 (Bager 1992 s. 40 ff.).

Det går att få en uppfattning om Katrinetorps storlek under Björkmans tid genom hans bouppteckning från 1809. På Katrinetorp skall då ha funnits 55 oxar, 19 hästar, två mulåsnor, 15 kor, fyra kalvar, en tjur, drygt 28 får samt sju grisar. Grödorna som odlades var korn, havre, vicker, blandsäd, ärtor samt en mindre mängd råg och vete (Bager 1992 s. 40 ff.).

Platsen som skulle komma att bebyggas med det påkostade inhuset 1813 lämnade Björkman tills vidare tom, något som antyder att byggnaden redan var planerad. Själv avled han dock 1809, endast 40 år gammal. Det verkar som hustrun hade skött verksamheten under hans sjukdom, och antagligen tänkt behålla gården, men detta visade sig omöjligt. Trots att Björkman varit förmögen efterlämnade han också skulder och framförallt alltför många osäkra fordringar som tydligen inte kunde inkasseras, vilket resulterade i att gården fick säljas. Köpare blev änkans yngre bror Erland Gabriel Bager (Bager 1992 s. 40 ff.).

Trädgårdsmästaren Henrik Nyman

Trädgårdsmästaren Henrik Nyman (1781–1820) var född i Börringe socken nära Svedala, och son till en mjölnare. Var han fått sin utbildning är ännu oklart, men två möjligheter är kanske de närliggande Börringekloster eller Svaneholm. Nyman levde på Katrinetorp i perioder, med säkerhet en gång kring 1806, och ytterligare en gång 1813–14.

Elsa Maria 1806 Webeck
 Peter 1808 Webeck
 Beata Helena 1809 Webeck
 Anna Ulrica 1812 Katrinetorp
 Benoard 1814 Katrinetorp
 Erland Gabriel 1815 Katrinetorp
 Annette Marie 1816 Katrinetorp
 Lorenz Isak 1817 Katrinetorp
 Emanuel 1818 Katrinetorp
 Brita Christina 1821 Katrinetorp
 Märta Rebecka 1822 Katrinetorp

Tabell 3. Familjen Bagers barn på Katrinetorp 1817, enligt Bunkeflo sockens Husförhörslängd.

Henrik Nyman gifte sig 1805 i Bunkeflo med Anna Schrevelius och fick året därpå sonen Jonas. År 1810 återkom han kort till Bunkeflo socken från Rydeholms gård i Grönby socken, ett par mil sydöst om Malmö. Han hade då blivit änkeman och sonen lämnades kvar på Rydeholm som fosterson till häradshövdingen M. L. Rydberg och Catarina Schrevelius, den avlidna hustruns syster. Åren 1813–14 var Nyman tillbaka på Katrinetorp hos den nye ägaren Erland Gabriel Bager. Han flyttade sedan tillbaka till Rydeholm, gifte om sig med Anna Pettersdotter från Börringe, och fick ytterligare tre söner. Familjen flyttade till Stora Slågarp 1815 och Svedala 1818, båda socknar några mil sydöst om Malmö. Henrik Nyman avled i Svedala 1820, 39 år gammal (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1805–14, Vigsellängd 1805, Inflyttningsattest 1810; Stora Slågarp sn, Husförhörslängd 1815; Svedala sn, Husförhörslängd 1818–20).

1810–1832 Erland Gabriel Bager

Erland Gabriel Bager (1782–1839) började sin bana som handelsbokhållare, men kom framförallt att ägna sig åt jordbruk i större skala. Han gifte sig 1805 med Anna Maria (Anette) Nilsson (1785–1849) som också kom från en framgångsrik handlarläkt i Malmö och dessutom var hans kusin. De bosatte sig först på gården Webeck i Huaröd socken, ett par mil söder om Kristianstad, men flyttade sedan till Katrinetorp, där de med tiden fick tio barn. I Bunkeflo sockens husförhörslängd listas familjen som boende på Katrinetorp från och med 1813, samma år som det nya påkostade boningshuset stod klart (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1810–14).

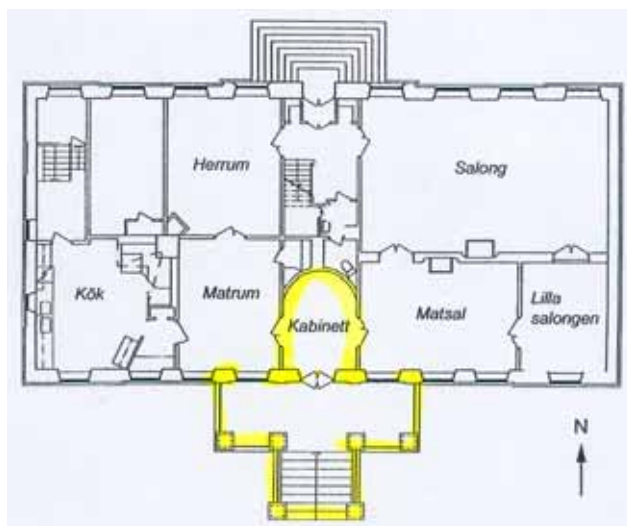
Figur 2. Till vänster Anna Maria (Anette) till höger Erland Gabriel Bager, båda bilderna tecknade av sonen och konstnären Peter Bager (Bager 1992 s. 43).

1813 Ett nytt "corps de logi" står klart

För att uppföra det nya boningshuset anlätade Bager byggmästare Andreas Lundberg och huset pryddes invändigt av dekormålare C. L. Gernandt. Huset byggdes i bränt tegel på hög naturstenssockel, och fick tegeltak. Stilen blev stramt nyklassicistisk med fasader i ljusrött och rusticeringar i vitt.

Byggmästaren Andreas Lundberg (1796–?) var en av Malmös mest produktiva vid denna tid. Han var dessutom gift med Samuel Björkmans syster, och därmed också Erland Gabriel Bagers systers svåger (Bager 1992 s. 8). Lundberg flyttade till Köpenhamn när han var 20 år, och blev 1796 murarmästare i Ystad. Han arbetade därefter en tid med att uppföra ekonomibygnader vid olika skånska gods, t.ex. Hyby, Torup, Stora Markie och Skabersjö. År 1804 blev han slutligen mästare i Malmö. Lundberg har även byggt Sofielund, Rosengård och Bellevue (Borg & Olsson 1996 s. 7).

I den västra delen av huset har rumsindelningen senare förändrats, framförallt efter David Fricks död 1901, men den östra delen har förblivit sig tämligen lik

(Bager 1992 s. 61). År 1813 skall det ha funnits förstuga, sal, två förmak, två sängkammare, cabinette, barnkammare, folkstuga, kök och spiskammare (skafferi) (Bager 1992 s. 42 f.).

Vid denna tid var det vanligt att mannen och hustrun hade skilda rumssviter, därav två förmak och två sängkammare. Hustruns rum skall ha legat i den sydöstra delen av huset. Troligen var det inre rummet (figur 3; lilla salongen) sovrum, och det yttre förmak (figur 3; matsal). I den östra delen låg också den stora salen (figur 3; Salong). I husets västra del skall det ha funnits ett förmak, en sängkammare, en barnkammare samt folkstuga och kök. Sannolikt motsvarar det rum som i figur 3 kallas Herrummet herrns förmak och det intilliggande (figur 3; matrum) hans sovrum. Skafferiet (spiskammaren) låg i anslutning till köksingången i sydväst, och folkstuga och kök har antagligen legat där köket idag finns (figur 3). Det lilla rummet intill Herrummet som senare varit jungfrukammare var sannolikt barnkammaren (Borg & Olsson 1996 s. 24). Det har tidigare funnits en dörr mellan detta rum och herrns förmak (figur 3; herrummet) som har satts igen, antagligen i samband med att rummet bytte funktion. Man ska inte heller glömma att familjen Bager redan från 1818–19 hade kök och rum för alla barn i den nybyggda västra flygeln (Borg & Olsson 1996 s. 18 ff.).

Dekormålaren Christian Laurentius Gernandt (1765–1825) var född på Vittskövle gods söder om Kristianstad, där hans far var inspektor. Han hade gått på Kungliga målarakademien i Stockholm, och därefter varit verksam som målare i Tyskland där han även gift sig och fått en son. Kring år 1800 flyttade de till Köpenhamn där han var verksam som dekoratör, men då engelsmännen anföll Köpenhamn 1807 flyttade familjen vidare till Malmö. Här hade Gernandt problem att få burskap bl.a. på grund av att han förlorat sina papper och att han motverkades av den redan verksamme målarmästaren. Gernandt fick visserligen lov att bo och verka i Malmö men inte med en mästars rätt att t.ex. ha gesäller, något han fick först 1814 efter att ha avlagt nytt mästarprov. Ett av Gernandts återkommande uppdrag var att måla dekor till den nya teatern vid Gustav Adolfs torg. Han utförde även ett antal privata uppdrag i Malmö, av vilka en vy från Kockumska huset skall finnas på Rosengård och en från Hjortska huset på Malmö museer, som också har två oljemålningar och fyra laveringar av konstnären. En av Gernandts vyer som en gång satt i ett lusthus på godset Ousbyholm finns idag på Kulturen i Lund. Även på Vittskövle och Bälteberga gods finns stora väggmålningar av Gernandt (Forsman 1991 s. 66 ff.).

1813–1822 Familjen Bager bor på Katrinetorp

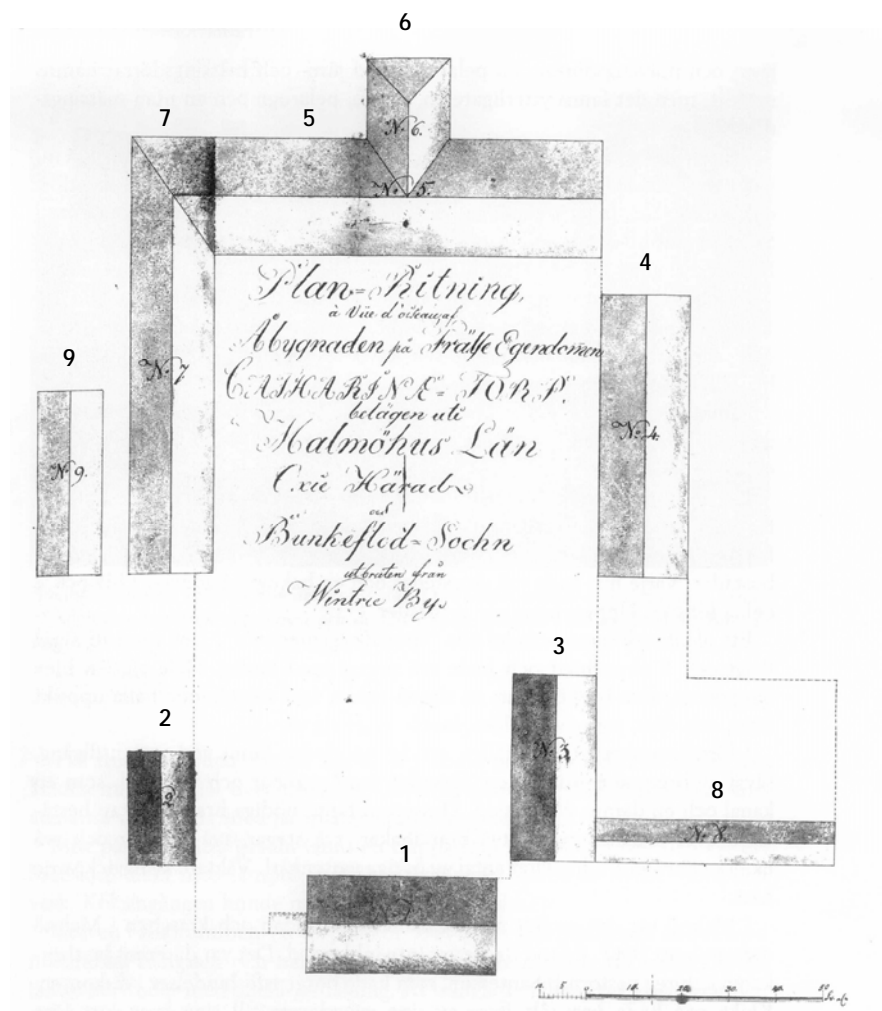
Familjen Bager verkar ha levt ett bekvämt och aktivt liv på Katrinetorp, med bland annat teaterbesök, slädpartier, kalas och en resa till Ramlösa för att dricka brunn. Vid nyår varje år ordnade man till exempel en stor maskeradbal på

Figur 3. Till höger boningshusets trädgårdsfasad, till vänster en plan över dess bottenvåning ritad 1996 (Schlyter 2001 s.17). Foto: Anna Andréasson.

Katrinetorp med närmare hundra gäster, som tidstypisk avslutades med frukost, innan gästerna for hem (Bager 1992 s. 46 f.). Bager brukade också flera andra gårdar förutom Katrinetorp, bland annat Petersborg och Snapparp. För driften av Snapparp fick han en tid hjälp av sin yngre bror Peter, vars brev till hustrun under denna tid är en av få äldre källor till kunskap om hur man faktiskt levde på Katrinetorp (Bager 1992 s. 45 f.).

När boningshuset var klart fortsatte man med fler ekonomibyggnader och statarbostäder. Till slut ersattes korsvirkeshuset med en flygelbyggnad i två våningar, som fick en extra påkostad fasad mot öster som var det håll besökare från Malmö kom. Flygeln innehöll förutom ett antal rum även kök och bränneri, och från 1819 då en informator anställdes, även skolsal (Bager 1992 s. 49 f.).

På Katrinetorp levde vid denna tid förutom familjen Bager en mängd andra personer. Flest var statarna, eller de gifta drängarna, med sina familjer, samt ogifta drängar och pigor. Dessutom fanns t. ex. ladugårdsfogde, hushållerska, mjölnare och smed. Inte minst efter att familjen Bager flyttat från gården anförtröddes dess dagliga skötsel åt en inspektör som vanligen också verkar ha varit bosatt på gården med sin familj (Bunkeflo sn, Husförhörlängd 1813–32).

Figur 4. Katrinetorps utseende enligt brandförsäkringshandlingarna 1816. 1) boningshus, 2) korsvirkeshus, 3) flygel, 4) stall, 5) loge, 6) tröskverk, 7) fähus, 8) smedja, 9) vagnhus (Bager 1992 s. 46).

Trädgården omkring 1815

Samma år som boningshuset stod klart nämner husförhörlängden på nytt en trädgårdsmästare vid Katrinetorp. Den förste är Samuel Wagnblad, som endast stannade en kort tid och hittills varit omöjlig att få fram mer information om. Därefter återvände som tidigare nämnts Henrik Nyman åren 1813–14 (Bunkeflo sn, Husförhörlängd 1813–14). Det verkar rimligt att anta att det är nu det nya boningshusets omgivning får sin slutgiltiga utformning, och att det är vid denna tid man börjar lägga till dekorationer i trädgården, som exempelvis lusthus.

Figur 5. Katrinetorp ca 1815. Del av Skånska rekognosceringskartan 1812–20. Skala 1:10 000.

Den äldsta bevarade planen över Katrinetorps trädgård är Skånska rekognosceringskartan från ca 1815 sammanställd av Fältmättningsbrigaden 1812–20. Kartan tillkom i skuggan av Napoleonkrigen, men trots att den ritats i liten skala och för arméns behov ger den ändå en ganska bra bild. Den visar tydligt hur stall- och ladugårdsbyggnaderna var grupperade på norra sidan om vägen och mangårdsbyggnaderna på den södra. Alléer och pilevallar är markerade med rader av små runda ringar. Kanalen i den engelska parken är tydligt markerad, liksom dess lilla ö. Lusthuskullen och dammen i den engelska parken är inte utritade, men detta kan mycket väl bero på att kartan inte är så detaljerad, och behöver inte betyda att de ännu inte fanns. Den formella delen av trädgården har på rekognosceringskartan ritats med åtta kvarter, men de fyra smala kvarter som klämts in mellan den formella trädgården och den engelska parken ser snarast ut att kunna betraktas som ett försök att rätta till ett mindre skalfel.

1822–1832 Gården sköts av inspektorer

Familjen Bager ägde Katrinetorp till 1832, men flyttade därifrån redan 1822, till det nyrenoverade Snapparp. Bager skall därefter själv ha sett till alla sina gårdar genom ständiga resor i vagn eller till häst, i alla väder och ofta på nätterna. Långt efter hans död sades det att man vissa nätter ännu kunde höra honom komma längs allén till Katrinetorp, i full fart till häst med sina hundar i släptåg (Bager 1992 s. 50 f.). År 1826 förstörde en brand samtliga byggnader utom boningshuset och den västra flygeln på Katrinetorp. Återuppbyggnaden satte igång, men innan allt var klart såldes gården på nytt, denna gång till handelsmannen Tomas Frick.

1832–1867 Thomas Frick

Handelsmannen och redaren Thomas Frick (1787–1867) tog över Katrinetorp 1832 och fortsatte direkt att avsluta återuppbyggnaden efter branden. Först återuppfördes den östra flygeln med samma mått som den tidigare haft, därefter de sista ekonomibyggnaderna (Bager 1992 s. 52 f.). Den östra flygeln förblev betydligt enklare än den västra. Den var inte uppvärmd och har framförallt fungerat som magasin.

Då Thomas Frick tog över Katrinetorp var han 45 år och sedan tolv år gift med den fem år yngre Anna Christina Mandorff (1792–1860) som även hon kom från en handlarläkt och dessutom var hans kusin (*Tjocka släkten*). Paret hade fått en dotter 1818, Catharina Christina, som avlidit bara några år gammal,

och en son 1823, David Gilius, som alltså var nio år då fadern köpte Katrinetorp (Malmö Födelse- och Dopbok 1818, 1823; Malmö Husförhörslängd 1821–23).

Thomas Frick var en av Malmös framgångsrikaste handelsmän, och liksom Erland Gabriel Bager ägde han flera gårdar förutom Katrinetorp, bland annat Stora Lundby i Västergötland och Alstadgården i Fru Alstad (Bager 1992 s. 52 f.). Familjen Frick bodde på handelsgården i Malmö men verkar ha tillbringat somrarna på Katrinetorp. Gårdens inventarier tyder på att de liksom Bagers bland annat arrangerat stora kalas. Den dagliga skötseln av gården anförtroddes åt en inspektor, och från det att Frick tog över hade man också en permanent en trädgårdsmästare som bodde på gården och tog hand om park och trädgård. Ett annat faktum som tyder på att trädgården användes flitigt är att det bland annat fanns 16 trädgårdsoffor och två gungbräden med bockarn (Bager 1992 s. 54 ff.).

Hur Thomas Frick var som person är naturligtvis svårt att veta, men han har blivit känd för eftervärlden som extremt ekonomisk och intresserad av sina affärer, vilket ju också ledde till att han blev Malmös rikaste man. En orsak till hans rykte har säkerligen varit följande anekdot. Sommaren 1860 klagade Frick bittert över allt han var orolig för, skörden eftersom det var torka, en flock baggar som var på väg att drivas ner från Västergötland men som han förlorat kontakten med, och flera båtar som de skulle. Ett par dagar senare skrev han dock brevet till vänster till inspektorn på Katrinetorp.

”Käre vän allting är nu bra igen, för båtarna har kommit i hamn och baggarna har hunnit till Malmö. Gudskelov, så har det ju regnat också, så att Skörden på Katrinetorp är räddad.

Din vän Frick.

P.S. Min fru är död. Hon föll i kanalen i går kväll.” (Bager 1992 s. 55)

Det stämmer verkligen att den då 68 år gamla Anna Christina Mandorff drunknade i kanalen 1860 (Malmö Husförhörslängd 1860–63; Malmö Födelse- och Dopbok 1860). I ärlighetens namn måste man dock minnas att Thomas Frick själv då var 73 år, och berättelsen måste inte nödvändigtvis säga så mycket om honom själv eller hans relation till hustrun tidigare i livet, även om den naturligtvis kan göra det ...

1833	Östra flygeln i sydöst i bränt och obränt tegel med tegeltak. Våning 1 innehöll mälta, maltbod, hugghus, vagnslider, våning 2 och de två vindarna ovanför fungerade som spannmålmagasin. Stallånga i nordöst 58 x 19 alnar, obränt tegel, packhus, fårhus, fähus, häststall, körport. Bäsplats för 36 nötdjur och tio spiltor för hästar. Hönshus 8,5 x 4,0 alnar ek- och furustolpar och bräder. Golv av sten. Tak av bräder. Svinhus mitt på planen på ekonomisidan. tolv avdelningar, furustoplar och bräder, rödmålat, tak över halva byggnaden, golv av furo.
------	---

Tabell 4. Byggnader på Katrinetorp uppförda av Thomas Frick (Bager 1992 s. 42 f.).

Loge öster om den östra flygeln, av bränt och obränt tegel med tegeltak. Arbetarbostäder av tegel med tegeltak med tre lägenheter, ca 90 m öster om gården. Kallas i senare brandförsäkringshandlingar (1912, 1921) för trädgårdsmästarebostad.
--

Tabell 5. Byggnader tillkomna under Thomas eller David Gilius Fricks tid enligt brandförsäkringshandlingar från 1903 (Borg & Olsson 1996 s. 12).

1833–1836 Trädgårdsmästaren Jacob Sörensen

Från och med att Thomas Frick tog över började man att för det mesta ha en trädgårdsmästare permanent bosatt på gården. Rimligtvis bör det också vara så som trädgårdsmästarebostaden i den norra kanten av den engelska parken tillkommer.

År 1833 anställdes trädgårdsmästaren Jacob Sörensen, som var född 1807 i Köpenhamn. Sörensen kan spåras tillbaka till 1827 då han som trädgårdsdräng flyttade från De la Gardies Löberöd i Harlösa socken till familjen Coyets Torup i Bara socken (Bara sn, Husförhörslängd 1823–29; Inflyttningslängd 1827). Året därpå flyttade han till Holmby N°9, Holmby socken (Holmby sn, Husförhörslängd 1828; Gårdstånga sn, Inflyttningslängd 1828) och 1829 till Bulltofta, Västra Skrävlinge, som vid denna tid ägdes av J. D. Kockum.

På Bulltofta träffade den 23-åriga Sörensson pigan Elna Andersdotter (född i Vollsjo 1803) och fick en dotter, Anna Christina (Västra Skrävlinge sn, Husförhörslängd 1826–31, Födelse- och Dopbok 1830). Då de i början av 1831 tillsammans flyttade till Rosenblads Haglösa N°1 i Lilla Slågarp socken och gifte sig tituleras Sörensen trädgårdsmästare. Paret hämtade samtidigt hem den då fem-åriga Kerstina, Elnas dotter sedan tidigare. Året därefter flyttade de till kvartermästare Norbergs Vemmerlöv N°3, 5 & 7 i Västra Vemmerlöv socken, där sonen Johan Jacob föddes. Ytterligare ett år senare 1833 flyttade de till Katrinetorp, där de stannade i tre år. År 1836 flyttade familjen till Anderslöv socken. Vad som händer därefter är ännu inte känt.

1836–1844 Trädgårdsmästaren Carl Johan Krull

Sörensen ersattes 1836 av den 22-åriga Carl Johan Krull (1814–77) född i Hannas socken på Österlen. Krull var son till åbon Ludvig Krull, född 1782 i Pommern, och hans hustru Elisabeth Lang, född 1779 i Malmö (Hannas sn, Husförhörslängd 1814).

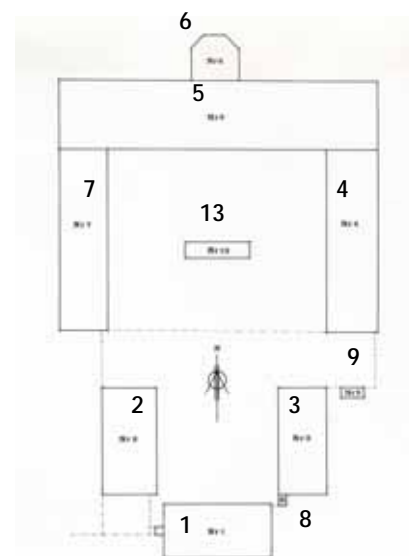
Krull flyttade 1834 från Lövestad socken till Hagestaborg i Hagesta, Löderup socken. Han verkar inte ha titulerats trädgårdsmästare då han kom, däremot gör han det då han flyttar vidare till Katrinetorp 1836. I oktober detta år förlovade han sig i Ystad med pigan Elna Christina Gärquist, som också arbetade på Hagestaborg, och två månader senare föds en son (Bunkeflo sn, Inflyttningslängd 1836; Löderup sn, Husförhörslängd 1836; Ystad S:ta Maria, Födelsebok 1836). Medan hon stannade i Ystad med sonen begav Krull sig till Katrinetorp, och drygt fem år senare noteras han i Bunkeflo husförhörslängd (1840–44) som skild.

År 1844 gifte sig Krull med Gertrud Larsdotter från Bunkeflo N°2 (1/36 mantal), en liten gård som han genom äktenskapet får ta över (Bunkeflo sn, Lysnings- och Vigselsbok 1844). Paret får en dotter året därpå, men hon blir bara tre månader. Ett par år senare 1849 dog Gertrud, och Krull listas nu ensam på den lilla gården. Inte förrän nio år senare 1858 gifte han om sig igen, med den 20 år yngre Petronella Troberg (1834–80). Paret fick samma år en dotter som bara blev ett år gammal, och 1860 en son, Johan. Sonen blev vuxen och utbildade sig också till trädgårdsmästare. År 1881 tog han över den lilla gården efter föräldrarna. Han hade då gift sig och fick samma år själv en son, som fick namnet Carl Johan som sin farfar (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1875–81).

Efter att Krull lämnat Katrinetorp tituleras han under resten av sitt liv ”åbo och trädgårdsmästare”. Det verkar alltså som att han, trots att han bodde på den lilla gården i Bunkeflo resten av livet, fortsatt med sin profession. Kanske har han fortsatt ta hand om Katrinetorps trädgård eftersom han inte blir ersatt av en ny bofast trädgårdsmästare förrän 1851 (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1851).

1851–1860 Trädgårdsmästaren Erik Eriksson

Trädgårdsmästaren Erik Eriksson var född 1823 i Färlöv socken, Östra Göinge härad, på storgården Sofiedal under Araslöv sätesgård, där hans far var smeddräng (Färlöv sn, Födelse- & Dopbok 1823; Husförhörslängd 1823). På Araslöv hade

Figur 6. Katrinetorp 1835 enligt brandförsäkringshandlingarna från detta år. 1) boningshus, 2) västra flygeln, 3) östra flygeln, 4) stall, 5) loge, 6) tröskverk, 7) fähus, 8) avträde, 9) höns hus, 13) svinhus. De streckade linjerna visar var det fanns plank eller staket (Bager 1992 s. 53).

Kerstina 1826 Klamby
Anna Christina 1830 Bulltofta
Johan Jacob 1833 V. Vemmerlöv
Helena Christina 1834 Katrinetorp
Christoper Fredrik 1836 Katrinetorp

Tabell 6. Trädgårdsmästare Sörensens barn på Katrinetorp 1836.

man redan på 1780-talet genomfört enskifte efter skotsk modell och flera av de underlydande farmarna innehades liksom Sofiedal av ståndspersoner.

När Eriksson kom till Katrinetorp 1851 kom han från storgården Kämparp i Skurup socken som vid denna tid ägdes av kaptenen och friherren Gustaf Wilhelm Kaulbars. Eriksson stannade på Katrinetorp i nio år, innan han 1860 gifte sig med Johanna Rasmusdotter (född 1834 i Grönby socken) som var piga på Katrinetorp, och fick en son, Lars Daniel. Den lilla familjen flyttade samtidigt till Fosie N°17 (ca 1/38 mantal) och därifrån till Malmö 1863.

1860–1873 Trädgårdsmästaren Anders August Björkholtz

År 1860 ersattes Eriksson av trädgårdsmästare Anders August Björkholtz, som skall ha varit född 1832 i Lyngby socken strax utanför Lund. Björkholtz har varit relativt svår att spåra. Då han kom till Katrinetorp från Kvibille socken i Halland var han 28 år och titulerades trädgårdsmästare. Han stannade på Katrinetorp i tretton år, och kom alltså även att arbeta för Thomas Fricks son David Gilius, sedan han ärvt gården.

Björkholtz gifte sig 1865 med Anna Nilsson (född 1835 i Fosie socken). I samband med giftermålet flyttade hon till honom på Katrinetorp där de bildade familj. År 1873 flyttade paret och deras tre döttrar till Hyby i Hyby socken som vid denna tid tillhörde kammarherre och friherre Johan Wolmer Wrangel von Brehmer och hans hustru Henriette Eleonora Ingeborg, född grevinna Ehrensvärd. Björkholtz fick ytterligare två barn som avled som små, men Emma Christina växte upp och blev folkskolelärarinna. Björkholtz bodde fortfarande på Hyby 1894, vad som sedan hände är ännu okänt (Hyby sn, Husförhörlängd 1866–75, 1873–84, 1884–94).

1867–1901 David Gilius Frick

När Thomas Frick avled 1867 övertogs Katrinetorp av hans son och enda barn David Gilius Frick (1823–1901). Han var då 44 år och lantbrukare på Alstadsgården i Fru Alstad men bosatte sig vid faderns död på familjens handelsgård i Malmö. Han sålde dock affärsrörelsen, och ägnade sig istället åt investeringar och förvaltning av sina lantegendomar. David Frick förblev ungar i hela sitt liv, och har beskrivits som en högst originell men mycket vänlig och generös person. Han var frikostig med gåvor och gav till exempel flera av barnen till dem som arbetade på Katrinetorp studiebidrag (Bager 1992 s. 56 ff.). På Katrinetorp bodde vid denna tid ännu många personer – inspektor, trädgårdsmästare, hushållerska, mamsell, mjölnare, rättare, smed, och en mängd pigor, drängar och statare (Bunkeflo sn, Husförhörlängd 1867–1901).

När David Frick tog över fanns på gården enligt faderns bouppteckning 16 oxar, 15 hästar, 23 kor, nio kvigor, tio kalvar, en tjur, 21 får, sex lamm, 25 svin, ett 60-tal höns, ett 40-tal ankor samt åtta bikupor. Man odlade vete, råg, korn, blandsäd, vicker, ärter, potatis, foderbetor och hö. Vid David Fricks död 1901 fanns inte längre några oxar eller får, däremot 39 mjölkkor, åtta kvigor, en tjur, 17 hästar, åtta svin, höns samt fem bikupor. Frick var intresserad av hästar och köpte dem från många håll bl.a. Stjerneholm, Ousbyholm och Revinge (Bager 1992 s. 56 ff.).

David Frick var även mycket intresserad av trädgårdsskötsel, och bland annat medlem i Skånes nybildade Trädgårdsförening (*Skånska Trädgårdsföreningens Tidskrift* 1877–1901). Det var sannolikt han som lät uppföra vinkastet som undersöktes arkeologiskt 1997 (Kanvall 1997 s. 17). Han blev också tidigt medlem av Malmös Förskönings och Planteringsförening. Här omnämns han exempelvis som medlem 1883 tillsammans med tre andra herrar Frick (Bengtsson 1981 s. 20 f.).

En intressant källa är den kassabok som fördes av David Frick 1872–1896 över samtliga inkomster och utgifter. I boken anges tydligt vilka poster som rör vilket hushåll – det i staden, Stora Lundby, Alstadgården, gården i Vellinge eller Katrinetorp. Kassaboken visar bland annat att också David Frick anordnade stora

Anders Alexander 1866–66 Katrinetorp
Axel Alexander 1867–69 Katrinetorp
Anna Catharina 1869–83 Katrinetorp
Emma Christina 1870 Katrinetorp
Augusta Maria 1872 Katrinetorp
Helena Alexandra 1876–80 Hyby
August Alexander 1877–80 Hyby

Tabell 7. Trädgårdsmästare Björkholtz barn.

Figur 7. David Gilius Frick 1861–65. Malmö Stadsarkiv (Bager 1992 s. 56 ff.)

kalas, både inne i Malmö och på Katrinetorp. Enligt kassaboken hölls exempelvis en fest på Katrinetorp 1872 för 120 gäster, där utgifterna för maten var 849:79 och vinet 504:99. En annan fest ordnades i staden 1882 för 123 gäster där mat och vin kostade 2025:38 och serverades av 17 betjänter (Bager 1992 s. 58 ff.).

1873 Trädgårdsmästaren Johan Peter Lundberg

David Frick gjorde inga omedelbara förändringar på gården, utan behöll samma inspektor och trädgårdsmästare som fadern haft. Först 1873 ersattes Björkholtz av en ny trädgårdsmästare, Johan Peter Lundberg (1833–?). Denne var född i Kristianstad som utomäktenskaplig son till hushållerskan Katharina Öhrström (1800–71) (Kristianstad, Födelsebok 1833). Var han fått sin utbildning är inte känt, men då han 37 år gammal kom till Malmö 1870 hade han vistats flera år i Danmark (Malmö Caroli, In- och utflyttningslängd 1870; Husförhörslängd 1870, se No. 32). I november året därpå flyttade han till handelsman Olof Amilons Agnesfrid i Hindby, Fosie socken (Malmö Caroli, In- och utflyttningslängd 1871; Fosie sn, Husförhörslängd 1866–75). Knappt två år senare flyttade han vidare till Katrinetorp, och ytterligare ett år senare till Petersborg. Han flyttade igen året därpå (1875) men verkar inte lämna socknen. Vad som hände honom sedan är ännu oklart (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1870–75).

1874 –? Trädgårdsmästaren Olof Rosengren

Lundberg stannade i ett år och ersattes 1874 av Olof Rosengren, född i februari 1852 på Carl Axel Trolles Klågerup (Hyby), som son till trädgårdsdrängen/trädgårdseleven Anders Johansson och hans hustru Karna Jönsdotter, som gift sig i augusti året innan (Hyby sn, Lysnings- & Vigselbok 1739–1859; Födelse- & Dopbok 1852; Husförhörslängd 1850–59). Därefter har han varit svår att spåra, fram tills han som 22-åring 1874 flyttade från Malmö till Katrinetorp (Bunkeflo sn, Inflyttningslängd 1874; Husförhörslängd 1875–81). Året därpå 1875 gifte sig Rosengren med mamsellen på gården, Anna Persson, (född 1840 Frenninge) som kommit till Katrinetorp något före honom. Rosengren verkar inte ha lämnat Katrinetorp förrän ca 1895–1900 (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1874–1900).

1901–1937 En tid med många olika ägare

Efter David Fricks död 1901 såldes gården till Christian Fredrik August Larsen (1840–1907). Från detta år är också det äldsta fotografi som gått att finna där någon del av trädgården finns med, en gruppbild med husets folk från 1901.

Larsen var lantbrukare, och kom liksom hustrun Emilie Maar från Danmark, men var då de flyttade till Katrinetorp 1902 bosatta på Hyllie N°25. Som inspek-

Adolf Hjalmar 1875 Katrinetorp
Amanda Augusta 1878 Katrinetorp
Emma Charlotta 1881 Katrinetorp
Ernst Ludvig 1885 Katrinetorp

Tabell 8. Trädgårdsmästare Rosengrens barn på Katrinetorp 1895 (Bunkeflo sn, Husförhörslängd 1890–95).

Figur 8. Fotografi av Katrinetorp från trädgårdssidan 1901 (Bager 1992 s. 59).

tor anställde Larsen Conrad Liliecrona från Karlskoga, som 1905 gifte sig med Larsens dotter Emmy. Vigseln förrättades i lövsalen av lind som fanns i den norra änden av den formella trädgården (Bager 1991 s. 62).

Då Christian Larsen dog 1907 tog hans son Kai Larsen, född i Hyllie 1878, över gården. Kai Larsen fick sex barn och var bland annat den som inredde vindsvåningen på Katrinetorp med sex sovrum. Man tog bland annat upp takfönster, samt gjorde trappan mer elegant och lät den leda upp till en stor hall. Tyvärr gick det inte så bra i jordbruket och 1922 såldes gården på nytt (Bager 1991 s. 62).

Köpare 1922 blev Aron Fritiof Hall, men inte heller han lyckades få gården lönsam, och sålde i sin tur fyra år senare till Alfred Andersson från Stora Hammar. Inte heller för honom gick det bra, och i december 1930 såldes gården på exekutiv auktion (Bager 1991 s. 62 ff.). Den ropades in av Jöns Olsson från Kungstorp i Håslöv som betalade kontant. Han skall ha varit en vänlig och mycket arbetsam man, som antagligen haft både resurserna och kunskapen att klara gården genom det svåra 1930-talet, men han avled av akut bukhinneinflammation 1937. Han var ogift och gården bjöds ut på auktion samma år. Ingen villig köpare fanns, troligen på grund av de dåliga tiderna och eventuellt gårdens något för frekventa ägarbyten, och det slutade med att den ropades in av Malmö stad (Bager 1991 s. 63).

1937– Malmö stad blir ägare till Katrinetorp

Då Malmö stads jordbruksbyrå tog över förvaltningen av Katrinetorp, arrenderades den efter en tid ut till Torsten Ingvarsson, som bland annat var känd uppfödare av låglandsboskap. När han avled 1975 togs arrendet över av hans söner, som bodde på annat håll. Arrendet upphörde 1992.

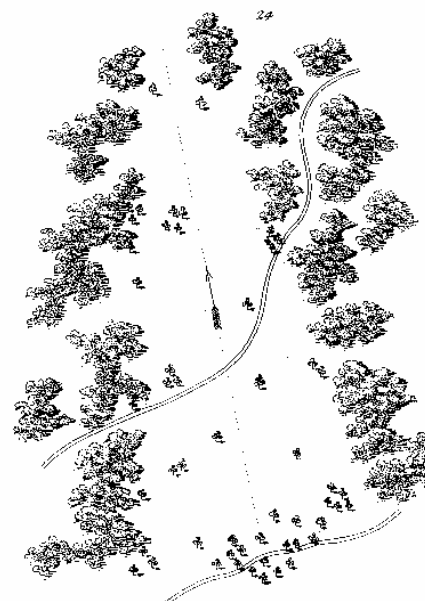
Två större ingrepp gjordes i den engelska parken under 1900-talet, dels anläggningen av en vattenpumpstation på 40-talet, dels anläggningen av en markväg på 70-talet. Under 40-talet rådde vattenbrist i Malmö, och då Vombprojektet försenades anlades ett provisoriskt vattenverk på Katrinetorp som levererade vatten till Malmö åren 1947–48 (Bager 1991 s. 64). Vattenverket står fortfarande kvar i originalskick, och utgörs av tre mindre pumphus utplacerade i parken och en större gräsbevuxen anläggning i den norra delen.

Figur 9. Till vänster ett av pumphusen i parkens södra del. Till höger vattenreservoar m.m. i parkens norra del. Foto: Anna Andréasson 2004.

Då motorvägen från Malmö till Trelleborg byggdes 1970-talet skar denna av den gamla vägen till Katrinetorp från väster. Man anlade då en ny infart från söder tvärs igenom parken, eftersom parkmarken ansågs betydligt mindre värdefull än jordbruksmarken 50 meter bort (Romberg 1997 s. 109). Efter bygget av yttre ringvägen har även denna infart blivit avskuren och ersatts av en väg från norr. Den har idag blivit gräsbevuxen men syns fortfarande som en trädlös gata genom parken.

Då Ingvarssons arrende upphörde 1992 var det en tid först oklart vad som skulle hända med Katrinetorp. Dels var gården i dåligt skick, dels skulle den nya ringvägen byggas mycket nära, vägen skär idag mellan gårdarna Katrinetorp och Petersborg. Men gården var också del av ett landskap som förklarats som riksintresse, och hade markerats som särskilt värdefull byggnadsmiljö i kommunens översiktsplan 1990. Den ansågs vara av högt kulturhistoriskt värde, dels på grund av att den både interiört och exteriört var välbevarad, dels för att den hade en välbevarad närmiljö. Dessutom noterades att trädgården var en värdefull biotop, attraktiv för många djurarter (Borg & Olsson 1996 s. 41). Malmö stad beslutade därför att den skulle rustas upp och bli centrum i ett rekreationsområde. Renoveringen av byggnaderna påbörjades 1996 och pågår fortfarande.

Figur 10. Till vänster spåren efter 1970-talets markväg. Till höger exempel på hur detta skulle kunna bli en del av den engelska parken, efter R. Rothe 1828 (Salto Stephensen 2001 s. 130). Foto: Anna Andréasson 2004.

Figur 11. Den anlagda ån och en av de nya broarna från söder. Foto: Anna Andréasson 2004.

I huvudbyggnaden har restaureringen av dekorationsmålningarna på väggar och tak kommit långt, och byggnaderna har utvändigt fått samma färgsättning som de hade under tidigt 1830-tal, då samtliga byggnader som idag finns kvar stod färdiga. Köket har byggts om för att passa enklare serveringsverksamhet och köksentrén har handikappanpassats. Under 1997 gjordes en arkeologisk utgrävning som beskrivs närmare ovan. Den formella trädgården har därefter återskapats med vissa ändringar, bland annat på grund av att ett hörn av den klipptes av vid byggandet av yttre ringvägen. Växtmaterialet har inte rekonstruerats, utan anpassas efter kaféets behov av färsk grönsaker, kryddor m.m. Man har också planterat en ny lövsal i den sydliga delen av den formella parken, som ersättning för den som försvann då yttre ringvägen byggdes.

Katrinetorps trädgårds historia

Uppfattningen har länge varit att trädgårdsmästaren Henric Nyman anlade trädgården vid Katrinetorp, bland annat på grund av att man inte kände till att det faktiskt fanns en tidigare trädgårdsmästare – Nils Lybeck (Borg & Olsson 1996 s. 28; Bager 1992 s. 27 ff.). Mot bakgrund av redogörelsen för gårdens trädgårdsmästare ovan, verkar det mer sannolikt att Samuel Björkman med hjälp av trädgårdsmästaren Nils Lybeck lade grunden till trädgårdens utformning 1802–03. Däremot slutfördes arbetet sannolikt av Erland Gabriel Bager och trädgårdsmästare Henrik Nyman omkring 1813–14, möjligen med hjälp från den föga kände Samuel Wagnblad. Det verkar alltså troligt att färdigställningen av trädgården sammanföll med att det nya påkostade boningshuset byggdes. Anläggnings- och färdigställningsperioden bör vara definitivt slut 1822 då familjen Bager flyttar ut.

Under familjen Fricks tid sköttes trädgården från 1833 av bofasta trädgårdsmästare med familjer, och en trädgårdsmästarebostad tillkom. Fricks verkar ha använt gården som sommarställe, och liksom familjen Bager bland annat arrangerat stora fester. Även under denna tid hade gården alltså en representativ funktion, och trädgården har sannolikt varit viktig. Inget tyder dock på att några stora förändringar skett i trädgården förrän sonen David Frick tog över. För honom var trädgårdsskötsel och jordbruk stora intressen. Detta bör alltså innebära att man kan räkna med en tid av viss förändring och anpassning till tidens trädgårdsmoder även under David Fricks tid, 1867–1901.

Figur 12. Utdrag ur den ekonomiska kartan från 1913. Skala 1:10 000.

Tyvärr är de uppgifter som finns om trädgårdens skötsel och utveckling under 1800-talet mycket fragmentariska. Likheten mellan kartorna från 1815 och 1913 talar dock för att inga mer övergripande förändringar skett (Borg & Olsson 1996 s. 29). Sannolikt ger alltså kartan från 1913 en god bild av hur trädgården såg ut också under 1800-talet, vilket är extra intressant eftersom den är så detaljerad. Bland annat är trädgårdsgångar och vattenpartier markerade, och platsen för den lilla dammen vid lusthuskullen har ritats som en utbuktning vid mitten av trädgårdens östra långsida. Alla boningshus är markerade med rött, även den lilla trädgårdsmästarebostaden i parkens nordöstra hörn.

En intressant källa till vad som skedde i trädgården under 1800-talets andra hälft är David Fricks kassabok (1872–96). Exempel på poster som rör trädgården återges i tabellen till höger. En intressant post är t.ex. den nionde, ett äppleträd. Det faktum att detta träd nämns separat skulle kunna tyda på att det var annorlunda – kanske är det den rosenapel (*Malus floribunda*) som fortfarande står en bit sydväst om terrassen som avses? Vidare nämns totalt 2550 smultronplantor, vilket sannolikt rör sig om parksmultron (*Fragaria moschata*) som var vanligt i odling innan jordgubbarna (*Fragaria x ananassa*) slog igenom.

David Frick lade även ner en hel del pengar på olika typer av gödselmedel, exempelvis guano, och verkar ha varit väl medveten om vad som var ”det senaste” när det gäller konstgödsel i jordbruket. Dessutom är utgifter för trädgårdsmästararbeten, liksom rensning av kanalerna och så vidare, återkommande poster (Borg & Olsson 1996 s. 30).

I bouppteckningen efter David Frick 1901 omnämns vidare i trädgården vid Katrinetorp bl.a. 15 drivbänksfönster, 20 vinkastlemmar med bockar, samt totalt 26 trädgårdsoffor (Bager 1992 s. 61). Att vinkastet var i god kondition vid denna tid framgår också av brandförsäkringsprotokollet 1903 som nämner ett växthus öster om boningshuset, vilket beskrivs som ett vinkast med tre murade väggar och en södervägg som bestod av en låg jordvall upp till fönster som täckte hela sydsidan. I vinkastet fanns en eldstad vars rökrör i väggarna spred värmen (Borg & Olsson 1996 s. 12).

Skildringar av trädgården från 1930-talet

I den äldsta tryckta skildringen av trädgården, ett reportage i *Sydsvenska Dagbladet* 1933, berättas att det fanns valnöt (*Juglans regia*), äkta kastanj (*Castanea sativa*), cypress, flertalet fruktträd, samt en lövsal av lind (*Tilia* sp.), som en gång fungerat som vigselkapell, och en prydnadsdamm i solrundningen omgiven av vattenliljor. Antagligen menar man svärdsiljor (*Iris pseudacorus*) eller möjligtvis näckrosor (Borg & Olsson 1996 s. 28 ff. efter Ljungberg SD 16/9 1933). Nästa källa är ett besiktningssprotokoll från Lantbruksbyrån 1938, strax efter att Malmö stad köpt Katrinetorp. Här står bland annat att det fanns ett antal rosenrabatter, grupper med prydnadsbuskar och träd, häckar av buxbom och gran samt:

”två stenplattåer med vardera tre uppgångar av stenkantade jordtrappsteg, samt väster om västra flygelbyggnaden en av buxbom avgränsad köksträdgård med bl.a. cirka 50 fruktträd. Park till en areal av cirka 1,8 hektar belägen öster om trädgården. I parken en större vattensamling med däröver ledande två broar.” (Borg & Olsson 1996 s. 31)

Det är osäkert vad som avses med de två stenplattåer som nämns. Samma år publicerades en artikel i *Skånska Aftonbladet* (1938) där det framgår att trädgården redan hunnit bli relativt förfallen:

”Katrinetorp har även en trädgård och en park, som varit en sevärdhet. Emellanåt ha de fått förfalla, men man kan ännu i denna dag få en god uppfattning av vilket rofyllt och färgrikt tusculum parken varit när den varit som bäst hållen. I synnerhet en vacker eftersommardag, då alla de färgprunkande trädgårdsblommorna stå i sitt rikaste flor, kunde det vara en njutning att företaga en rundvandring här. Man vandrar under cypresser, valnötsträd och äkta kastanj, kan slå sig ner under hundraåriga fruktträd, som stå där mera för prydnadens och svalkans skull än för att bära frukt. En lövsal av smäckra lindar har en gång i tiden varit ett vigselkapell då en av stället ägare gifte bort en dotter. Det finns även ett kanalsystem där det säkerligen under tidigare skeden varit gott om vatten. Nu ligga de bedrövligt igenfyllda och spegla inte längre de ståtliga trädkronorna. En vattenbassäng, som säkerligen på sin tid varit en mycket uppskattad och livlit beundrad ackquisition för trädgården, har också under årens lopp fått allt mindre vatten och en allt rikare vegetation. I en gammal omfångsrik trädstam kan man ännu i denna dag läsa namnet ’David Frick 1868.’” (Sydsvenska dagbladet 11 januari 1938).

Gräsfrö
Diverse trädgårds- och markfröer
Plantor
Blomplantor
170 kastanjer
Sex popplar
44 kanadapopplar (*Populus x canadensis*)
45 rosenbuskar
Ett äppleträd
14 trädgårdsbänkar
Ett trädgårdsbord
Bärbuskar
Diverse träd och buskar
2 550 smultronplantor

Tabell 9. Exempel på poster i David Fricks kassabok 1872–96 rörande trädgården vid Katrinetorp (Borg & Olsson 1996 s. 30).

alm (*Ulmus* sp.)
avenbok (*Carpinus betulus*)
ask (*Fraxinus* sp.)
björk (*Betula* sp.)
bok (*Fagus sylvatica*)
buxbom (*Buxus sempervirens*)
cypress (ev. *Cupressus sempervirens*?)
ek (*Quercus* sp.)
äkta fläder (*Sambucus nigra*)
gulsippa (*Anemone ranunculoides*)
hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*)
idegran (*Taxus baccata* 'Fastigiata')*
klibbal (*Alnus glutinosa*)
krusbär (*Ribes uva-crispa*)
luktvio (*Viola odorata*)
lönn (*Acer* sp.)
bohuslind (*Tilia platyphyllos*)*
parklind (*Tilia x vulgaris*)*
narcisser (*Narcissus* sp.)
poppel (*Populus* sp.)
kanadapoppel (*Populus x canadensis*)
påsklilja (*Narcissus pseudonarcissus*)
pärlhyacint (*Muscari* sp.)
rosenapel (*Malus floribunda*)*
rosor (*Rosa* sp.)
smultron (*Fragaria* sp.)
svärdsilja(?) (*Iris pseudacorus*)
rams (*Polygonatum* sp.)
syren (*Syringa* sp.)
säl (*Salix* sp.)
valnöt (*Juglans regia*)
vin (*Vitis vitifera*)
vinbär (*Ribes* sp.)
äkta kastanj (*Castanea sativa*)

Tabell 10. Sammanställning av odlade växter som nämnts i källorna och/eller iakttagits vid Katrinetorp. Växter vars namn följs av en stjärna identifierade av Rune Bengtsson.

Figur 13. Katrinetorp, flygbild från 1940-talet (<http://www.malmo.se/katrinetorp>).

Att döma av flygfotografiet från 1940-talet fanns fortfarande en hel del av trädgårdens struktur kvar, även om man i den formella delen bland annat byggt växthus, och den engelska parken användes som beteshage (figur 10).

Skildringar av trädgården från 1990-talet

När lokalhistorikern Elsebeth Bager ca femtio år senare (1991) skrev en artikel om Katrinetorp i Malmö kulturhistoriska förenings årsskrift stod gården obodd, men trädgården var fortfarande en 'slumrande skönhet':

"Idag är parken med sina kanaler närmast att likna vid en urskog, men fortfarande besöks 'Kärleksbacken', en "hög" i det sydöstra hörnet av parken, av älskande par, som sedan lång tid tillbaka skurit in hjärtan och initialer i de höga bokarna, som står på "högen". Trädgården ligger i bokstavlig mening för fåfot. Men, går man upp på gårdsplanen och ställer sig på den stenläggning, där vällingklockan stod ännu på 1930-talet, och blickar upp mot boningshuset och flyglarna, är det som om tiden stått stilla och man kan glädjas över gårdens skönhet. Måtte den bli väl omhändertagen i framtiden." (Bager 1992 s. 64)

Kärleksbacken i det sydöstra hörnet av parken som nämns av Elsebeth Bager bör vara den kulle som ligger i hörnet bakom trädciirkeln. På kullen växer fortfarande fyra stora bokar som fortfarande bär diverse inskriptioner. Själva trädciirkeln består av åtta höga, raka lindar som enligt Rune Bengtsson aldrig varit beskurna. Detta är alltså inte en förvuxen berså utan en cirkel av träd som från början skulle vara höga. Det finns ett antal exempel på liknande cirklar i parker ända upp till Mellansverige, men de är ännu föga kända och utforskade.

Översikts inventeringen 1996

Ytterligare en rad betydelsefulla iakttagelser innan restaureringsarbetet påbörjats, gjordes 1996 vid en översiktlig inventering utförd av Henrik Borg och Kerstin Olsson, studenter vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Deras studie koncentrerades mest på byggnaderna, men även trädgård och park beskrevs. Bland annat noterades att trädgårdens avgränsning i väster och söder utgjordes av en stormplantering i form av en trädrad, som bestod av lind, alm, bok, sälg. Under träden växer i väster krusbär, narcisser, påskliljor och pärlhyacinter. Ytterst avgränsades trädgården av ett meterdjupt valldike, eller grunt ha-ha dike (Borg & Olsson 1996 s. 33 ff.). Mot norr, vid sidorna om boningshuset, avgränsades den formella trädgården av en hög avenbokshäck, som ännu finns kvar.

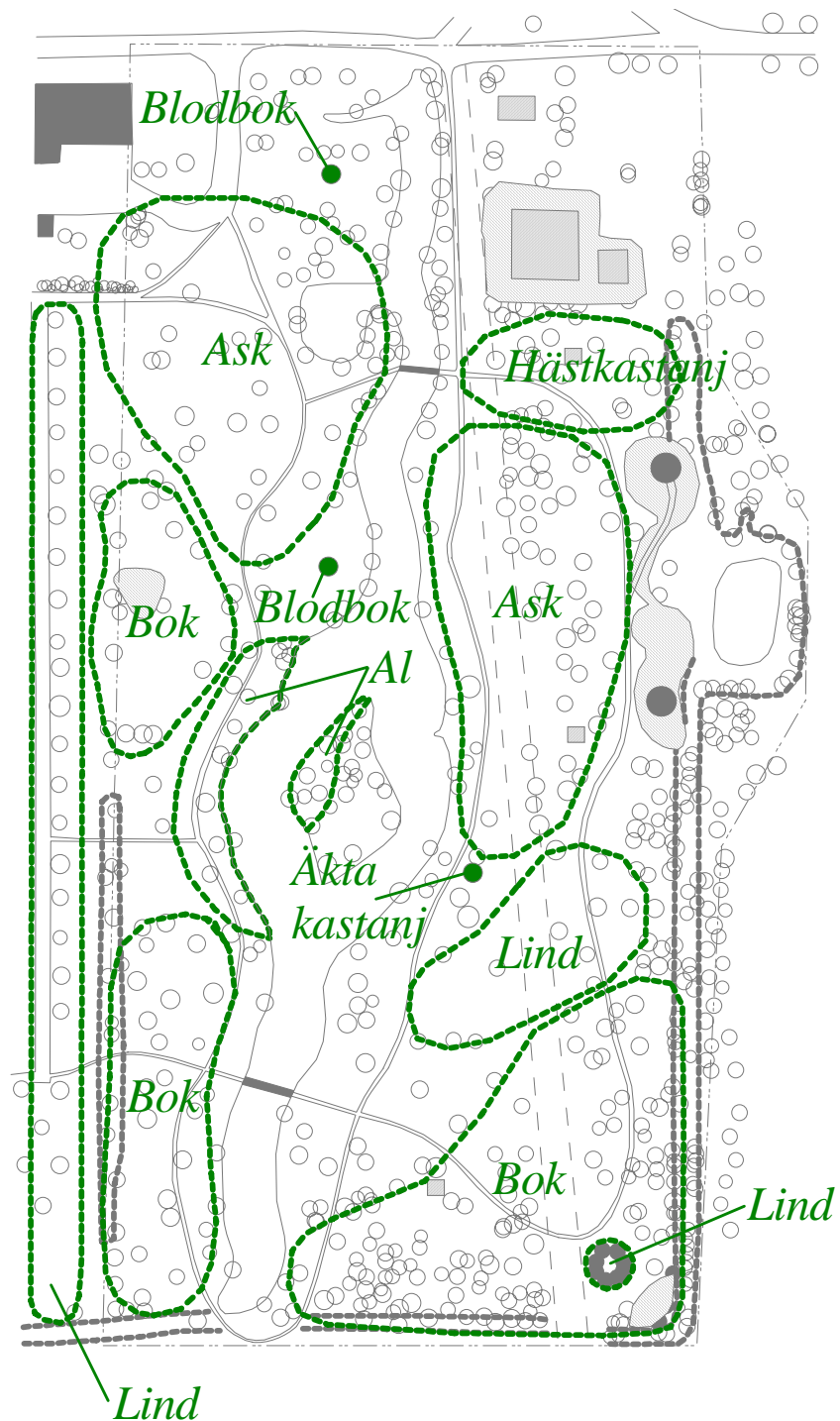
När det gäller den formella trädgården noterade Borg och Olsson (1996 s. 33 ff.):

”Trädgården har idag inte många likheter med något som en gång hade mer fransk-klassicistiska drag. Den har dels ändrats om en hel del samt inte vårdats och tuktats. Hela denna del är idag täckt av endast gräs närmast manbyggnaden, samt något som liknar slåttervall i den bortre delen. Inga gångar, kvarter eller ens mitt-axel är synliga. Av den tidigare beskrivna prydnadsdammen finns inte ett synligt spår. [...] Idag är vare sig trädgården eller parken underhållen förutom genom klippning av den gräsmatta som finns närmast manbyggnaden. Träden är vildvuxna och har fått rå sig alldeles själva under [...] lång tid.”

Vid terrassen kunde dock planteringarna synliga på 1940-talets flygfotoграфи tydligt urskiljas:

”Formen av det tidigare beskrivna absidformade kvarteret närmast manbyggnaden finns dock kvar men med höga äldre cypress- samt lärkträd. [...] Närmast huset på vardera sidan om terrassen finns två troliga idegranar, två mycket höga cypresser och mot öster ett kraftigt buxbombsbuskage samt mot väster flera glesare buxbomsträd. Mer mot öster finns även ett lövträd som verkar vara självsått.” (Borg & Olsson 1996 s. 33 ff.)

Figur 14. Uppmätning av Katrinetorps trädgårdsanläggning gjord av Fastighetskontoret, Malmö stad. Vattenpartier har markerats med blå linje, hus med rött och vinkastet med dess långa bakre mur med lila. Platsen för lusthuset har markerats med en röd fyrkant och den stenkantade gången samt alkoven vid dammen med brunt. I parkens nord-östra hörn har trädciirkeln av lindar markerats med grönt. Bakom den ligger den förmodade ”Kärleksbacken”. Den rekonstruerade lövsalen har markerats orange. Skala 1:1 500.

Figur 15. Dominerande trädslag, efter skiss från Fastighetskontoret. På denna plan visas även de nytlagda gångarnas sträckning.

Mitt på planen framför mangården fanns ett vårdträd i form av en lind, som senare identifierats som en bohuslind (*Tilia platyphyllos*). Mellan mangård och fågård fanns också en avskärmande rad hamlad lind, och även avgränsningen mellan den formella trädgården och den engelska parken utgjordes av en rad hamlade lindar, vilka identifierats som olika typer av parklind (*Tilia x vulgaris*), klongrupp A (typ "Pallida") och B (typ "Zwarte Linde"). Dessa parklindar är frösådda och härstammar enligt Rune Bengtsson sannolikt från Övedsklosters plantskola. Detta gäller även lindarna i lindcirkeln i parkens sydvästra hörn (Bengtsson, muntl.).

Även lövsalen längst ner i söder i förlängningen av den formella trädgårdens mittaxel har bestått av lind. Den gamla lövsalen försvann vid bygget av yttre ringvägen, men har idag återplanterats med samma dimensioner. Lövsalen var vid Borg och Olssons inventering ca 10x7 m, och träden mätte 1996 ca 15 m. Taket

utgjordes av fyra kandelaberbeskurna lindar. På var sida om lövsalen iakttogs ”trädgator” i östvästlig riktning, bestående av ett dött fruktträd, björk, lind, krusbär samt yngre lönnträd. Delar av denna södra del av trädgården var inhägnad och har säkerligen i senare tid använts som hagar för boskap (Bengtsson, muntl.).

Angående den engelska parken i allmänhet noterade Borg och Olsson (1996 s. 33 ff.):

”Den romantiska parken är mer lik en vildvuxen urskog än en planerad trädgårdsanläggning. De tidigare mjukt slingrande gångarna är nu nästan igenväxta och den långsträckt dammen har flutit ut på alla håll och kanter särskilt åt söder och väst. [...] Härinne finns bland annat äldre bokar, hästkastanjer, ek, lind, yngre bok, lönn, sälj samt vinbär. Markvegetationen består i övrigt av vit- och gulsippor, pärlhyacinter, narcisser, påskliljor och vi fann även violer. Man kan urskilja en 4 m bred gång, svagt ringlande i nordsydlig riktning, öster om manbyggnaden. Denna var tidigare belagd med kalkstenskross numera övervuxen av markvegetation men inga träd eller buskar.”

Då de undersökte parkens norra del fann de bland annat ett fåtal lämningar efter vad som sannolikt varit trädgårdsmästarebostaden, i form av tegel- och taktegel-skärvor, samt: ”en stensättning av gatssten fogad med bruk runtomkring ett träd samt ett parti av fogad gatssten på marken.” Borg och Olsson noterade även pumpanläggningen från 1940-talet, samt rivningsrester efter de sentida växthusen i den formella trädgården, och som kan ses på flygfotot från 1940-talet (1996 s. 36 f.):

”Andra synliga element är en pumpanläggning öster om grusvägen med en gräsövertäckt oandel som höjer sig ovan omgivande terräng. Denna mäter ca 15x15 m. Ovansidan är täckt av små huvar av cement. Vidare finns flertal mindre pumpstationer utplacerade på flera ställen i parken. I övrigt fann vi flera högar av byggregester i parkens mer västra delar, såsom glas, tegel och taktegel från ett förmodat växthus.”

Även lusthuskullen beskrivs av Borg och Olsson vid deras översiktsinventering, innan något restaureringsarbete i parken har påbörjats (1996 s. 36.):

”Öster om grusvägen som löper genom parken finns en mindre rund ganska djupt grävd damm. Detta kan vara en tidigare mergelgrav. Nordväst om denna löper en stensatt trappa av grovhuggna block mellan två låga kullar; södra kullen har viss rest av stensättning kvar. Sidorna på trappan utgörs av låg stensättning. Övriga stenar som återfinns här är kvarnstenar samt andra grovhuggna stenar.”

Undersökningsresultat

Det primära syftet med den arkeologiska undersökningen var att söka efter spår efter en lusthusbyggnad och genom att placera in det i tid och rum skapa en bild av hur den sannolikt sett ut. Uppdragsgivaren vill i framtiden kunna använda informationen för att uppföra ett nytt lusthus på platsen, som man önskar göra så likt det ursprungliga som möjligt. Vid undersökningen grävdes dessutom ett litet schakt i den stenkantade trappan för att om möjligt bestämma eventuell ytbeläggning på själva trappstegen.

Figur 16. Lusthuskullen från söder med trappan i förgrunden. Arkeolog Ulrika Brynnel arbetar med undersökningen av kullens krön. Foto: Anna Andréasson, 060511.

Eftersom den vanligaste typen av lusthus på 1800-talet var åttkantiga var det först ett sådant som förväntades vid Katrinetorp. Men när undersökningen inletts stod det snabbt klart att lusthuset bör ha varit rektangulärt, en typ som anses äldre och som var mest vanlig vid början av 1800-talet (Nyeröd 1979 s. 115). Vidare studium av trädgårdens historia visade också att lusthuset sannolikt bör ha uppförts så tidigt som under 1810-talet.

Ravinen

En grundläggande princip i en romantisk engelsk trädgård i Sverige under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal var att den skulle fungera som en "regisserad promenad". Besökaren skulle föras på slingrande gångar från en landskapsscen till en annan, med syftet att väcka specifika känslor och tankar på ett smakfullt och initierat sätt. Till varje tablå hörde ett specifikt lusthus som spelade en nyckelroll. Ett eremitage ansågs till exempel passa bäst bland mörka barrträd och mossor, medan templet skulle ligga högt och solbelyst på en kulle (Nyeröd 1979 s. 59). Vanliga lusthus var till exempel klassiska tempel, turkiska tält, kinesiska paviljonger, eremitage, götiska torn och konstgjorda borggruiner.

För att få en uppfattning om vilken typ av lusthus som bör ha ansetts passande på undersökningsplatsen måste man ta ett steg tillbaka och betrakta lämningsarna efter hela den tablå där lusthuset ingått. Framträder en liten ravin med en spegelblank damm på botten, och längs dess östra sida tre kullar, av vilka lusthuskullen är den nordligaste. Mellan den mittersta kullen och lusthuskullen löper en stenkantad gång och trappa. I mittkullen har man också grävt ur en halvcirkelformad, stenkantad alkov som vätter mot dammen. Ravinen verkar vara ett försök att, mitt på det platta söderslätt, skapa ett litet stycke mer dramatiskt kuperad terräng, och samtidigt en filosofiskt lugn plats, med en liten spegelblank damm, helt annorlunda till sitt uttryck än den livligare ån.

Dammen kan mycket väl ursprungligen ha varit en mörkelgrav, som föreslagits av Borg och Olsson, men den ser i så fall ut att ha omformats för att bli ett dekorativt inslag. Inte minst de fyra stensamlingarna längs dammens branta östsida, som ligger på regelbundet avstånd från varandra, ger intryck av att vara utplacerade i dekorativt syfte.

Öster om lusthuskullen löper ett dike med relativt branta kanter, som blir djupare mot dammen. Diket går lite längre norrut över i det valldike som har inhägnat trädgården. Kanten mot lusthuskullen ser ut att ha varit stensatt, och möjligtvis även kantad med en regelbunden trädrad, av vilka idag endast återstår stubbar. Framförallt på kullens sydvästra sida och längs med den stensatta gången finns ytor som är tätt satta med rundade stenar, och ytor som saknar stenar. I dessa mellanrum har sannolikt funnits planterade växter, men tyvärr finns mycket lite av detta växtmaterial kvar. Vid trappan växer endast ett bestånd av jätterams (*Polygonatum x hybridum*) (figur 17) som kan ha planterats i samband med anläggningen, och det är möjligt att även den luktviol (*Viola odorata*) som växer kring kullen ursprungligen har varit planterad.

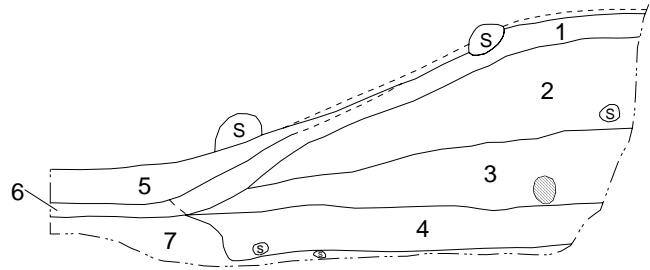

Figur 17. Jätterams sydöst om lusthuskullen. Foto: Anna Andréasson 060525.

Undersökningsschakt 1: Kullens uppbyggnad

Lusthuskullen är ca 10 m i diameter och ungefär 1,5 m hög. Ett snitt genom dess nordvästra del visade att den sannolikt är helt och hållet anlagd (figur 18). Byggnationen ser ut att ha gått till så att man först grävt bort all humös jord och där efter vidare ca 30 cm ner i den ljusa undergrunden (lager 7). Därefter har man byggt upp kullen i tre skikt (lager 2–4) som främst innehåller samma kompakta moränlera som undergrunden, men med viss inblandning av humus. Humus-inblandningen tolkas som beroende på att lagren grävts upp någon annan stans, transporterats hit och lagts ner, och under denna process blivit blandade med en liten mängd humös jord. Kanske har jorden hämtats från platsen för dammen strax intill, som tidigare kan ha varit en mörkelgrav. Genom att man använt denna typ av moränlera har kullen blivit mycket stadig och kompakt.

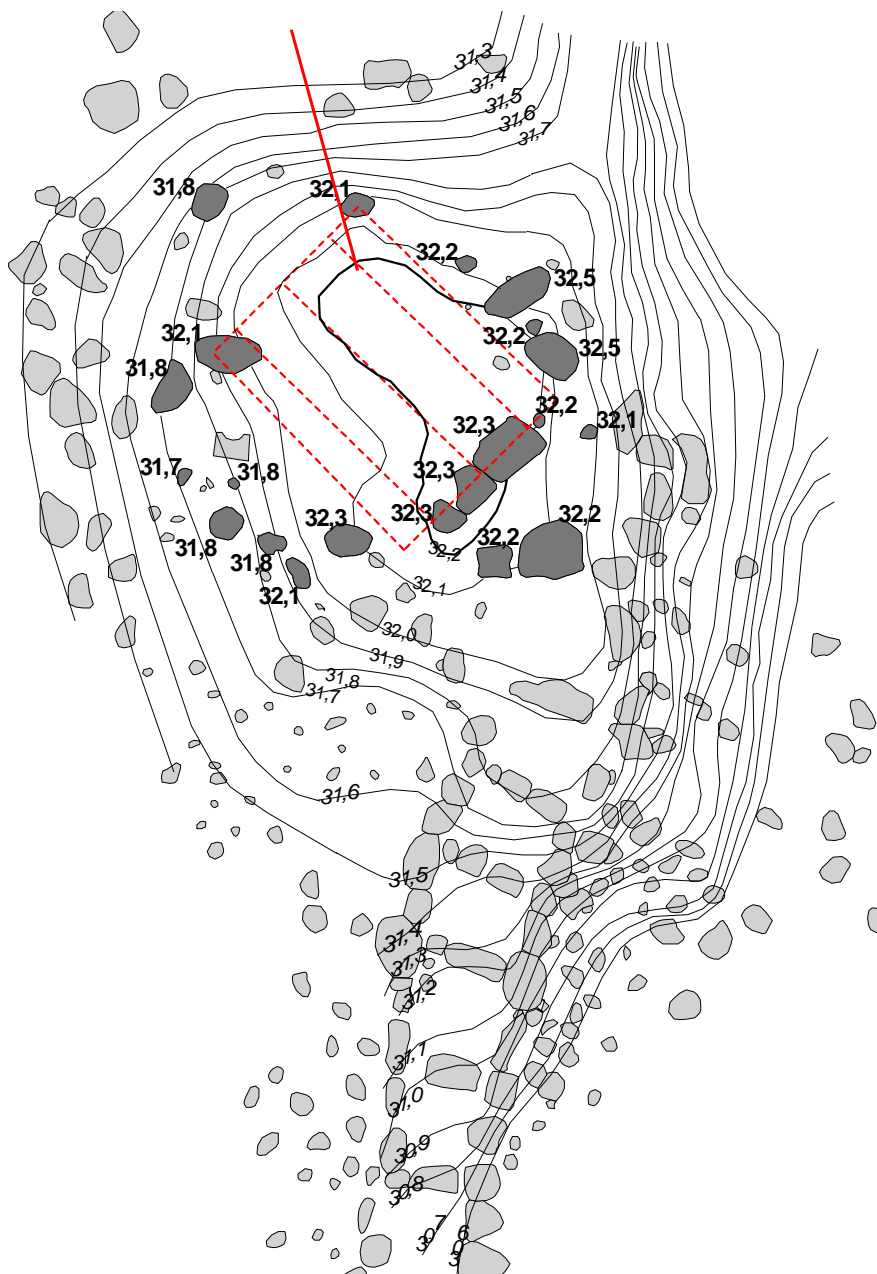
Den uppbyggda kullen verkar därefter ha täckts med ett drygt 10 cm tjockt lager humös beige-grå sandig silt (lager 1) av samma typ som finns i zonen mellan undergrund (lager 7) och förnalager (lager 5) ute i parken kring kullen. Ovanpå detta har sedan bildats ett kraftigt humöst förnalager (lager 5) bestående av flera århundradens nedfallna löv etc. På kullens krön har detta lager i figur 18. markerats med streckad linje, eftersom det redan undersökts och tagits bort då sektionen grävdes.

Figur 18. Sektion genom nordvästra delen av kullen mot nordöst. 1) Beige-grå humös något sandig silt. 2) Kompakt gråbeige grusig silt med fläckvis inblandning av ljusare och mörkare partier, vissa fläckar identiskt lika L7. Lagret var överhuvudtaget relativt likt L7 men betydligt gråare. 3) Homogen, mycket kompakt ljus gråbeige sandig silt. 4) Likt L2 och 3 men ljusare, gulare, och med betydligt större inblandning av småsten. 5) Kraftigt humöst förnalager. 6) Humös beige-grå sandig silt, något gråare och humösare än L1. Övergången mellan lager 1 och 6 var mycket diffus. 7) Naturlig undergrund bestående av kompakt, gulbrun, grusig moränlera med inslag av sten (främst flinta och kalkgrus). Skala 1:50.

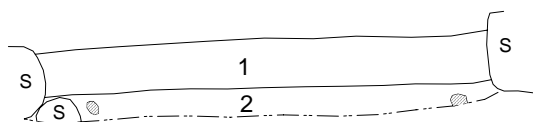
Figur 19. Sektion genom Lusthuskullens nordvästra del sedd mot sydöst. Foto: Anna Andréasson.

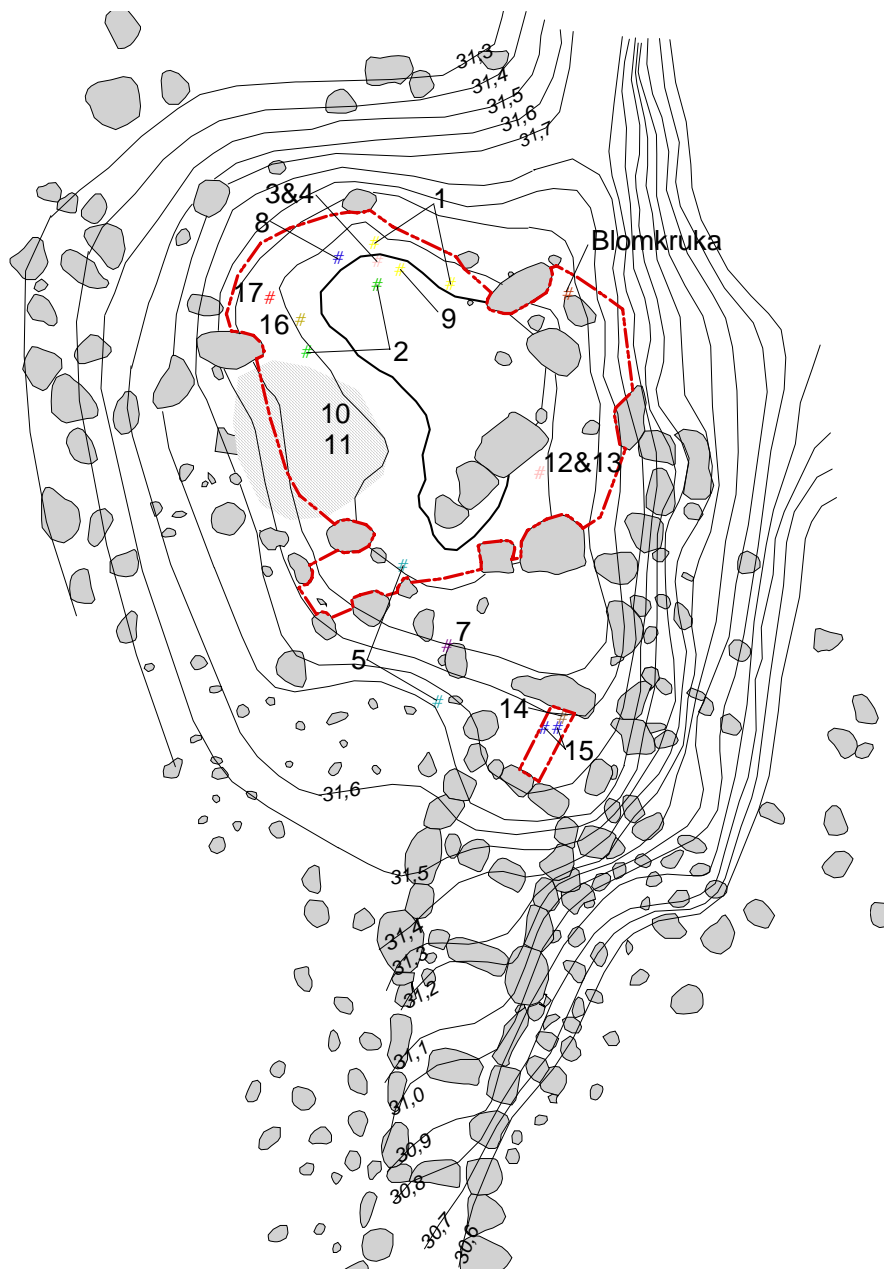
Figur 20. Den röda heldragna linjen visar läget för sektionen (figur 14). På planen har höjdkurvorna, som skapats genom ytkartering med totalstation, markerats ut med 1 dm mellanrum. Samtliga stenar mättes också in och har gråmarkerats i planen. Stenarna med mörkare grå färg är de vars yta också mätts in, och höjden noteras då intill i fet stil. Tolkningen av lusthusets utsträckning och läge har markerats med röd streckad linje. Skala 1:100.

Undersökningsschakt 2: Trappan

För att undersöka vilken ytbeläggning trappan haft, grävdes ett smalt schakt i nordväst-sydöstlig riktning tvärs över ett av trappstegen med spade och grävslev (figur 19 & 20). Under förnalagret visade det sig bara finnas ett ca 15 cm tjockt lager brunrå humös grusig silt, som nedåt gradvis gick över i gulbrun moränlera. Inga spår efter sand eller grusbeläggning framkom. Det mest sannolika är att stegen bestått av hårdtrampad jord, kanske med kortklippt gräs. Detta stämmer också väl med det "naturliga" intryck man sannolikt ville åstadkomma i en engelska parker.

Figur 21. Sektion mot väster genom trappsteg. 1) Humös mörkt gråbrunsilt. 2) Ljusare brunråbeige något sandig lerig silt (undergrund). Skiljet mellan lager 1 och undergrunden var mycket diffust och många rötter hade till exempel vuxit rakt igenom. Skala 1:20.

Figur 22. Undersökningsschakt 3, det vill säga ytan som undersökts med gräv-slev, markerad med streckad linje. Det skrafferade området var stort av rotvälta eller liknande. Fynd markerade med kärl/föremåls nummer, se tabell 11. Skala 1:100.

Undersökningsschakt 3: Kullens krön och platsen för lusthuset

Undersökningen inleddes med att all växtlighet på kullen och dess sluttningar togs bort gotlandshackor och grästrimmar. Därefter mättes samtliga stenar in med hjälp av totalstation, och slutligen gjordes en ytkartering med hjälp av totalstation (figur 20 & 22). Vid röjningen och dokumentationen med totalstation noterades bland annat ett antal stubbar av olika storlek på kullen. De flesta verkade relativt nya och härrör sannolikt från arbetena i den engelska parken vid 1990-talets slut. En del stubbar var dock betydligt äldre, och det fanns även hål vilka tolkats som lämningar efter borttruttade stubbar och rötter.

Då dokumentationen av ytan och stenarna var klar grävdes förnalagret bort med gräv-slev och gotlandshacka på hela kullens krön, totalt ca 26 m² (figur 22). Med förnalagret avses det översta drygt 5 cm tjocka lager som främst består av det senaste århundradets nedfallna och multnade löv. Syftet med detta var dels att söka efter spår efter nedgrävningar, stolphål och stenlyft som kunde säga mer om lusthusets konstruktion, dels att tillvarata alla fynd som framkom för att se om dessa kunde säga något mer om lusthusets utformning och användning. Samtliga inmätningar har bearbetats i Intrasis och ArcView, både i plan och tredimensionellt.

Inom den undersökta ytan framkom inga spår efter nedgrävningar. Däremot noterades i den västra delen en störning, i form av en grop med humös fyllning, som antas vara resultatet av att marken här rörts om, kanske genom en rotvälta eller annan händelse, t.ex. grävning, efter att lusthuset försvunnit (figur 22). Det är ett faktum att den engelska parken under 1900-talet fungerade som beteshage för nötkreatur, och de har antagligen trampat omkring en hel del upp och ner på kullen på väg till vattnet i dammen. Ett antal stenar som ligger längst ner i slutningarna ligger löst på ytan och verkar ha ramlat ner, kanske från lusthusets grund.

Eftersom inga nedgrävningar framkom på kullens krön antas att lusthuset haft en ytligt lagd stengrund, liksom de flesta mindre hus på landet vid samma tid. Medan stenhus placerades på en stadig kallmurad grund, nedgrävd till frostfritt djup, var detta sällan fallet när det gällde hus av trä. Oftast vilade syllens ramverk här endast på ett begränsat antal stödjande grundstenar, även om mellanrummet från marknivå till golv ofta fylldes i med s.k. fyllstenar (figur 23). I liggtimmerhus räckte exempelvis en knutsten under var husknut, och i korsvirkeshus en bärande grundsten för var stödjepunkt i husets ramkonstruktion (Zachrisson 2001 s. 20). I lusthuset på Katrinetorp verkar syllarna i princip ha vilat på två bakre nedgrävda knutstenar och tre främre nedgrävda flata stenar, som samtidigt utgjorde husets nedersta trappsteg (figur 20). Dessa stenar hade samtliga ett ytmått på ca 31,25 m ö.h.

Fynd

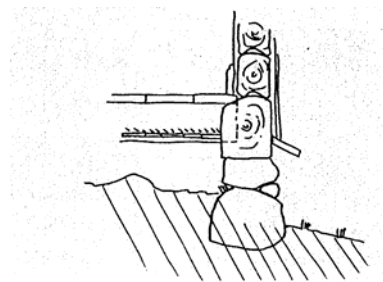
Samtliga fynd som framkom mättes in med totalstation, för att undersöka om deras placering skulle kunna säga mer om lusthusets utformning och användning. Sammanlagt tillvaratogs 31 glasskärvor och en halv blomkruka.

Den halva blomkrukan var av äldre handdrejad typ, men dess ålder kan inte med säkerhet bestämmas. Den var liten, endast 10 cm hög, med en mynningsdiameter på 11 cm och botten diameter ca 6 cm. Bottenhålet var 6,5 cm i diameter i överkant och 8,2 cm i nederkant.

Samtliga glasskärvor verkar härröra antingen från bruksglas (hushållsglas) eller flaskor. Ett eller möjligen två av kärlen anses med största säkerhet härstamma från 1900-talet, medan övriga mycket väl kan härröra från 1800-talet och lusthusets användningstid. De mer sentida skärvorna antas ha tillkommit i efterhand till exempel vid arbete i närheten.

Den tomma ytan mitt på krönet tolkas som en tydlig indikation på att det funnits ett golv som hindrat föremål att hamna på marken. En stor del av glaset låg inom ett några decimeter brett område, som tolkades som motsvarande ytan från lusthusets vägg och en bit in under golvet. Denna distribution skulle kunna indikera antingen att grunden delvis varit öppen så att föremål kunde falla/slängas in under huset, eller möjligen att det funnits springor mellan golvbrädorna vid kanterna där små skärvor kunnat trilla igenom. Glasskärvorna var genomgående små och kom från många olika kärl. Detta skulle kunna bero på att lusthuset städats kontinuerligt så att endast enstaka små skärvor av krossade kärl som man inte kommit åt av en slump blivit kvar.

Den vanligaste typen av glasmassa var på 1800-talet liksom nu sodaglas, som användes exempelvis till hushållsglas och flaskor. Mer exklusivt glas i hel- och halvkristall tillverkas av blyblandad glasmassa. Under 1800-talet tillverkades av sodaglas allt från olika typer av dricksglas till karaffer, skålar, assietter och kannor i sodaglas, men också mer ”praktiska” kärl som källarglas, konserveringsglas, ostkupor, syltburkar, lampglas, oljehus till lampor, parfymflaskor, salv- och pillerburkar, bläckflaskor osv. Sodaglas användes både färgat och ofärgat. Färgen fick man genom att tillsätta olika ämnen i glasmassan, t.ex. järnoxidul för buteljgrönt och kopparoxid för blågrönt.

Figur 23. Luftad torpargrund av den typ som lusthuset bör ha haft (Zachrisson 2001 s. 20).

Kärl nr	Tolkning: föremål/kärlytp	Fynd nr	Färg	Tjocklek (mm)	Antal skärvor	Vikt (g)
1	Grövre bruksglas, troligen konserveringsglas, källarglas e.dyl. Relativt liten: ø ca 6 cm.	325:1 325:4	Klar, med svag, varmt beigebrun bakgrundston	4,5–4,8	2	9
2	Fyrkantig flaska i grönt glas, t.ex. kantinflaska? Hörn med vertikalt formmärke.	325:2 325:6	Ljus, varm, klargrön	2,4–3,4	2	1
3	Blyblandat finare glas, t.ex. skål e.dyl. Bakgrundston ej lik Kärl 1, däremot Kärl 4.	325:3	Klar, med svagt brunrosa bakgrundston	2,3–3,2	2	1
4	Blyblandat finare glas. Välvd bit, tjockare i nedre änden. Troligen skål. Kärl 3 & 4 kan möjligen vara samma.	325:5	Klar, med svagt brunrosa bakgrundston	2,5–5,0	1	2
5	Cylindrisk flaska, karaff e.dyl. ø ca 9 cm. Glaset ger intryck av god kvalitet.	325:7 325:15	Ljus grönbå (akvamarin)	2,8–3,1	2	5
6	Brännvinsflaska med text: AB Vin & Sprit-centralen ca 1 cm ovan botten. ø ca 12 cm. Vertikalt formspår.	325:8, 10, 12, 14, 23, 24	Klar, med relativt stark kallt grönt bakgrundston	3,4–4,3	8	18
7	Pressglas, troligen skål, assiett e.dyl. ø sannolikt mer än 18 cm.	325:9	Klar, med svagt rosa bakgrundston	6,1	1	15
8	Klarblått starkt välvt fragment, kanske från ett runt kärl? En svag vertikal linje efter form.	325:11	Mörkare grönbå (mörk akvamarin)	2,9–3,1	1	5
9	Bruksglas. Kanske kanna e.dyl.	325:13	Klar, med svag, beigebrun bakgrundston	4,8	1	0,5
10	Blyblandat finare glas, t.ex. skål e.dyl. Glas likt kärl 7, något mindre glans än kärl 4 annars likt.	325:16	Klar, medsvagt brunrosa bakgrundston	3,8	1	3
11	Blyblandat finare glas, tydligt välvd, ø troligen ca 8 cm. Svag vertikal linje efter form. Kärl 10 & 11 skulle möjligen kunna vara samma.	325:17	Klar, med svagt brunrosa bakgrundston	3,0–3,8	1	15
12	Servisglas? Till färgen likt kärl 4. Kan möjligen vara samma som kärl 13.	325:18	Klar, med svagt brunrosa bakgrundston	2,5	2	1
13	Servisglas? Till färg och kvalite likt kärl 4. Kan möjligen vara samma som kärl 12.	325:19	Klar, med svagt brunrosa bakgrundston	3,0	1	2
14	Klarblå relativt kantig flaska? Några utdraget ovala bubblor. Till färgen relativt lik kärl 8.	325:20 325:21	Grönbå (mörk akvamarin)	2,3	3	7
15	Brun cylindrisk flaska, troligen ölfaska. ø ca 7 cm. Några utdraget ovala bubblor.	325:22	Brun	3,4	1	12
16	Troligen brun cylindrisk flaska.	325:25	Något varmare och mörkare brun (bärnsten)	3,0	1	0,5
17	Nästan plan, möjligen fönsterglas, eller kanske tunt servisglas. Ristad rak linje, osäkert om det är avsiktligt eller en skada.	325:26	Klar mycket svagt beige bakgrundston	0,8–0,9	1	0,5
Summa					31	97,5

Tabell 11. Glasfynd från undersökningen av Lusthuskullen (MK325).

Bruksglasen från Lusthuskullen verkar vara av både enkelt och mer exklusivt slag, med skärvor både av enklare sodaglas och finare blyblandat glas. Två kärl (1 & 9) tolkas som praktiska kärl av grövre ofärgat sodaglas, kanske t.ex. burkar eller kannor. Omkring sju kärl (3, 4, 10 och 12) verkar ha varit tillverkade i finare ofärgat mer eller mindre blyblandat glas, exempelvis dricksglas eller serveringsglas som skålar och karaffer. En liten plan ofärgad skärva avviker från det övriga ofärgade materialet genom att vara mycket tunn. Detta fragmentet har tolkats som härrörande från fönsterglas eller möjligen ett tunt servisglas (17).

Ingen av skärvorna hade spår av slipning eller gravering. Däremot framkom en bit pressglas, som var ett billigare sätt att efterlikna slipat glas (7). Biten härrör eventuellt från en mindre skål. Den har av antikhandlare Mats Boman preliminärt daterats till empire på grund av glasets svagt rosa bakgrundston (Boman, muntl.). Pressglas började tillverkas ett par årtionden in på 1800-talet utomlands och i Sverige på 1830-talet. De första föremålen att tillverkas i pressglas var saltkar, nålfat, assietter och ljusmanschetter (<http://www.collector-sweden.com/pressglas.htm>).

Övriga skärvor utgörs av färgat glas från ca sex olika flaskor och buteljer, av både bättre och sämre kvalitet för transport, förvaring och servering av drycker. Beteckningen butelj användes vanligen för cylindriska flaskor, ofta tillverkades i en cylindrisk form under kontinuerlig vridning, vilket gjorde att de fick slät yta. Flaska däremot är en mer omfattande beteckning. Flaskor kan vara runda, fyr-

kantiga, sexkantiga, åtkantiga, runda eller oregelbundet formade, och tillverkas i både ljust eller mörkt glas. Exempel på fysisidiga flaskor är t.ex. kantinflaskor och schatullflaskor. En rund typ av flaska är t.ex. såkallade ballongflaskor, som tillverkades från början av 1700-talet till mitten av 1800-talet och användes för att servera vin. Ett helt eget kapitel är alla varianter av pluntor, dvs. flaskor som användes för att frakta dryck med sig, t.ex. ovala rovflaskor som tillverkades av de flesta glasbruk aktiva under 1800-talets första hälft (<http://www.collector-sweden.com>).

När det gäller det färgade glaset från Lusthuskullen verkar ett eller två av kärnen härröra från enkla, bruna, cylindriska ölbuteljer (15, 16). En skärva ser ut att komma från en ljusgrön, rektangulär flaska blåst i fast form, möjligen av den typ som kallas kantinflaska (2). En annan har troligen varit en cylindrisk blågrön flaska med en diameter på ca 9 cm (5). Glaset är sodaglas men ger intryck av god kvalitet, varför det kan vara fråga om någon form av serveringskärl, t.ex. en karaff. En tredje skärva kommer antagligen från en klarblå kantig flaska (14) som troligen varit rektangulär men med mer avrundade hörn än Kärn 2. Slutligen finns ytterligare en blå skärva (8) som ser ut att komma från en mer eller mindre rund flaska blåst i fast form.

Tolkning och källkritik

Ett syfte med denna undersökning har varit att ta reda på hur långt det är möjligt att komma i sin tolkning, då man arbetar med en plats där inget skriftligt material eller bildmaterial finns kvar genom att använda trädgårdsarkeologi. Resultatet måste anses förvånansvärt gott. Visserligen kommer man naturligtvis aldrig att absolut och slutgiltigt kunna bevisa hur det sett ut ovan mark, men man kan åstadkomma en tolkning som den som förs fram i denna rapport, vilken stämmer väl överens med de fysiska lämningarna på platsen, gårdens historia och trädgårdarnas historia i Sverige.

Frågan om lusthusets datering

Som tidigare framgått kan lusthuset knappast betraktas separat, utan bör ses som en integrerad del av en av de landskapsscener som tillsammans byggde upp den engelska parken. Med utgångspunkt i historiken ovan anses det under två olika perioder speciellt sannolikt att större anläggningsarbeten genomförts vid Katrinetorp, dels under anläggnings- och färdigställningsperioden 1802–22, dels under David Fricks tid 1867–1901. Grundat på en jämförelse mellan periodernas trädgårdsmoden, och på var i historien ravinen stil- och idémässigt bäst passar in, är det mest sannolikt att den tillkommit under den tidiga perioden.

Romantiska engelska parker av den typ som finns vid Katrinetorp hör hemma kring 1700-talets slut och 1800-talets början. Under 1800-talets senare del dominerade den ”tyska stilen” i trädgårdskonsten, med sina mjuka men symmetriska former, även om man på vissa håll fortfarande har anlagt enstaka landskaps-parker. En typiska skillnad mellan landskaps-parker från tidigt respektive sent 1800-tal är enligt konst- och trädgårdshistorikern Kolbjörn Waern att de tidiga hade många lusthus i olika stilar och andra exotiska inslag från olika tider och världsdelar, vilket saknas i de senare. I det tidiga 1800-talets landskaps-parker fanns fortfarande drag av 1700-talets lätthet och lekfullhet, medan den senare perioden präglas av betydligt mer allvar och högtidlighet. De senare parkerna är dessutom större, med stora landskapsformer, och betydligt mer anpassade till naturen, inte lika tillrättalagda som de tidiga. Ytterligare ett typiskt drag är att de tidiga parkerna oftast innehåller utblickar mot olika ”points de vue” inom parken, medan man i de senare oftast blickar ut över det omgivande landskapet (Waern, muntl.).

Under den tidiga perioden 1802–22 då familjen Bager levde på Katrinetorp, fanns enligt husförhörslängden trädgårdsmästare på gården dels 1802–03 (Nils Lybeck), dels 1806 och ett decennium senare 1813–14 (Henrik Nyman). Har man gått till väga på samma sätt vid anläggningen av den engelska parken här som man vet att man gjorde exempelvis på Forsmarks bruk vid ungefär samma tid är det sannolikt att man börjat med terrängutformning och plantering 1802–03, för att ungefär tio år senare färdigställa parken genom att uppföra dekorationer som lusthus. Detta skulle alltså betyda att lusthuset bör vara samtida med det nya boningshuset på Katrinetorp, och att det är mycket möjligt att både byggmästare Lundberg och konstnären Gernandt kan ha varit inblandade.

Antagligen spelade den trädgårdsintresserade David Frick också en roll i lusthusets historia, men inte för dess tillkomst utan för dess slut. David Frick var säkert väl informerad om det senaste inom trädgårdskonsten, och det moderna under hans tid var som nämnts snarast rosenrabatter, tapetgrupper, den ”tyska stilen” och i viss mån mer naturefterliknande landskaps-parker. I ljuset av detta verkar det orimligt att han skulle ha anlagt en romantisk tablå som ravinen, när modet dikterade något helt annat. Viloplatserna i David Fricks trädgård var sannolikt de 25 trädgårdssofforna som stod utplacerade och lövsalen längst ner i den formella trädgården som bör ha varit väl uppvuxen under hans tid.

Enligt Kolbjörn Waern är det ett typiskt öde för en engelsk 1800-talspark att med tiden förlora sina lusthus och andra exotiska detaljer, medan huvuddragen fortsatt att bevaras av senare ägare (Waern, muntl.). Genom David Fricks kassabok vet vi att han underhöll parken, exempelvis genom att regelbundet låta rensa kanalerna. Om lusthuset byggts under den tidiga perioden var det ca 50 år gammalt under David Fricks tid, och det är ett faktum att lusthusen ofta hade en ganska kort livslängd. Det är inte alls orimligt att det varit rivningsfärdigt efter femtio år och det verkar i så fall mycket troligt att David Frick skulle ha låtit ta bort det, inte minst av estetiska skäl (Waern, muntl.). Detta skulle även förklara varför lusthuset blivit så noggrant bortstädat att bara några glasskärvor finns kvar.

Varför ett antikt tempel?

Med utgångspunkt i 1810-talets mode och åsikter om vilka lusthus som hörde hemma var, sammanvägt med den rektangulära formen och placeringen på den lilla kullen, bör det vara ett grekiskt tempel som valts. Möjligen kunde placeringen också ha fungerat för ett kinesiskt paviljong, men det är ett faktum att det inte finns någon annan kinainspirerad dekor på Katrinetorp. Däremot genom-syrar influenserna från antiken exempelvis det boningshus som stod färdigt 1813, både ut och invändigt.

Figur 24. Salongens fondvägg mot öster (Foto: Olga Schlyter, 2001).

Ett exempel på antikinspirerad dekor i boningshuset är väggmålningarna i matsalen/fruns förmak, där väggmålningarna visar tre inramade scener med klassiska allegoriska motiv i terrakottabrunt på svart grund. En föreställer fruktbarhetsgudinnor, en behagets gudinnor (gracerna), och den tredje ödesgudinnorna (parcerna), samtliga klädda i dräkter av empiresnitt (Forsman 1991 s. 79). Av speciellt intresse i trädgårdssammanhang är dock de två stora väggmålningar som visar utblickar över parklandskap i mjuka pastellfärger. Fondmålningen i salen visar en utsikt över ett frodigt parklandskap från en halvrund loggia med kolonnuret tak. Kapitälerna är utformade efter konstnärens eget huvud i en stil som liknar romersk komposita (Borg & Olsson 1996 s. 19 ff.). Mitt i bilden syns en vit romersk (palladiansk) villa som speglar sig i en rund damm, och fler vita hus skymtar i grönskan omkring. De omgivande pilastrarna är smyckade med pom-

pejanska kandelabermotiv (Forsman 1991 s. 74 ff.). Det andra parkmotivet finns på den rundade inre väggen i det lilla kabinettet mot trädgården. Här visas en utblick över ett lika romantiskt landskap, denna gång från en balkong med grönt staket och tak buret av sirliga dubbelkolonner. Kolonnernas postament är förenade med staketet, och uppe vid taket finns gröna draperier dekorerade med tofsar och snörmakerier. Intill staketet växer bland annat rosor och stockrosor. Till höger i bild ser man en kvinnlig antik staty som håller en korg med blommor. I mitten syns en kulle med en gotisk ruin, och en blekblå flod rinner genom en stenbro med två välvda öppningar. Till vänster sticker en spetsig vit obelisk upp ur grönskan (Forsman 1991 s. 80.).

Figur 25. Till vänster kabinettets fondvägg, till höger kabinettets tak (ur Schlyter 2001 s. 24).

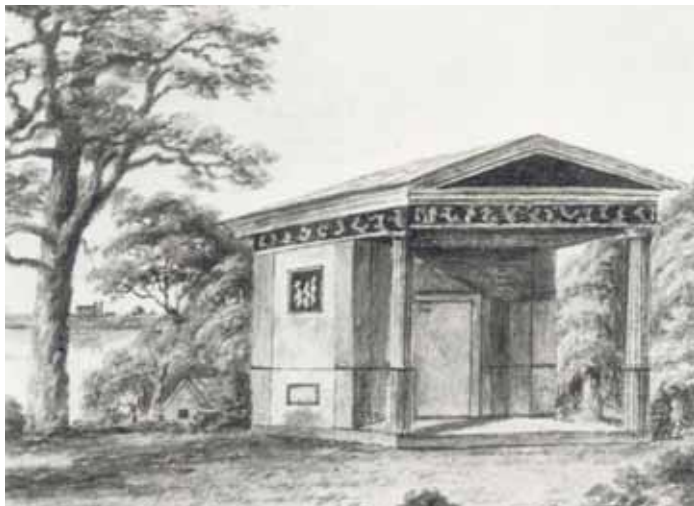
Det antika templet ansågs vid denna tid som den förnämsta småbyggnaden för den engelska parken. Medan internationella trädgårdsskapare som William Chambers placerade rundtemplet högst, verkar det rektangulära långtemplet ha varit betydligt mer vanligt i Sverige (Nyeröd 1979 s. 62, 72). På några platser, som på Söderfors i Uppland, reproducerades hela antika tempel i naturlig storlek, men mindre och enklare varianter med förebild i franska och engelska trädgårdstempel var vanligare (Olausson 1993 s. 318 ff.).

”Templets utformning är beroende av symmetrin vars principer ytterst noga måste iaktas av arkitekten. De grundar sig på proportionen, som grekerna kallar analogia. Proportion föreligger när byggnadens alla element och dess helhet har ett gemensamt grundmått. Från detta härrör symmetriprinciperna. Ty inget tempel kan vara väl komponerat utan symmetri och proportion” (Vitruvius, kap 1).

Utformningen av antika tempel är noggrant förutbestämd med utgångspunkt i antikens skönhetsuppfattning baserad på symmetri och proportion. En viktig poäng med att bygga just ett tempel som lusthus var antagligen att visa att man var tillräckligt bildad att känna till dessa regler och ha samma skönhetsuppfattning. Om man utgår ifrån att proportionerna måste harmoniera på detta sätt, kan man antagligen också utgå ifrån att man utifrån några kända mått, som den längd och bredd de arkeologiska undersökningarna givit, också skulle kunna räkna ut de andra mått som huset bör ha haft. En av de mest kända böckerna i ämnet är romaren Vitruvius bok *Tio böcker Om arkitektur* från omkring år O. Denna bok, tillsammans med skrifter av 1500-talsförfattaren Andrea Palladio (1508–80), hörde med största sannolikhet till den litteratur som en arkitekt vid 1800-talets början studerat flitigt under sin utbildning.

Enligt Vitruvius skall varje del i ett tempel stå i ett visst förhållande till en grundmodul. Exempelvis skulle ett tetrastylt tempel ha en bredd motsvarande $11\frac{1}{2}$ sådan modul, om modulen var lika med en kolonnbredd. Använder man den

principen, borde grundmodulen och därmed exempelvis kolonnbredden för det lilla templet vid Katrinetorp sannolikt bli ca 30 cm. Vitruvius text är komplicerad och det är det lätt att förlora sig bland alla siffror och förhållanden, men för en utbildad arkitekt borde det inte vara omöjligt att åstadkomma en rekonstruktionsritning efter dessa principer.

Om man valde att inte bygga ett helt tempel med kolonnad hela vägen runt, byggde man i svenska engelska parker ofta istället små rektangulära långtempel som det vid Skärva i Blekinge (figur 26). Skärva var varvsamiralen F.H. af Chapmans (1721–1808) lantställe och lusthuset ritades av hans vän generalamiralen, arkitekten och konstnären Carl August Ehrensvärd (1745–1800).

Lusthuset på Skärva var en gåva från Ehrensvärd, och är utformat som ett litet skattehus med paestiska kolonner och en målad takfris i rött på svart botten (Månsson 1999 s. 36). Varje sida har ett eget emblematiskt program, exempelvis visar den östra sidan ”Konung Gustaf den Tredjes Resa till Italien och dess afskedstagande af Amiralen” (Mårtensson 1999 s. 37). Ehrensvärd hämtade sin inspiration direkt på plats i Italien, där han varit för att studera arkitektur, men utformade också en hel del efter eget tycke och smak (Mårtensson 1999 s. 36). Lusthusets ursprungliga utseende framgår av en tidig akvarell (figur 26). Senare under 1800-talet togs målningarna ner, tre fönster sattes in och färgsättningen ändrades (Mårtensson 1999 s. 37).

Figur 26. Lusthuset på Skärva. Till vänster en tidig akvarell (Nyeröd 1979 s. 72), till höger som det ser ut idag, tyvärr med takfriserna nedtagna för renovering (Mårtensson 1999 s. 37).

Figur 27. Lusthuset vid Lindö i Västmanland (Nyeröd 1979 s. 75).

Ett annat rektangulärt tempel låg vid hovjunkare Gustaf Silfverståhles (1748–1816) Lindö i Västmanland (figur 27). Silfverståhle ärvde en karolinsk herrgård som han gav en ny modern gustaviansk dräkt, och där han bland annat lät uppföra ett nyantikt lusthus. Tempelkaraktären var kraftigt framhävd med fyra vita doriska kolonner på högt podium med bred trappa. Noteras bör också gångens kurva och den lilla öppna platsen framför trappan, båda drag som påminner om Katrinetorp. Hur lusthuset vid Lindö såg ut vet man eftersom Silfverståhle flera gånger ritade av det i sina skissböcker, själva huset förföll och slutade sin tid som vedbod (Nyeröd 1979 s. 75 ff.).

Figur 28. Paviljongen Lugnet vid Finspång. Akvarell av L. J. Von Röök (Nyeröd 1979 s. 75).

Det viktigaste draget, det som gjorde en trädgårdsbyggnad till ett tempel, var den öppna kolonnportiken. En sådan kunde man utan problem foga till alla små och stora byggnader. Ett exempel är paviljongen Lugnet på Finspång (figur 28) som uppfördes 1821 efter ritningar av Jakob von Röök (1778–1867), vilken under flera resor till Italien studerat och fascinerats av den klassiska arkitekturen. Denna paviljong var betydligt större än lusthuset vid Katrinetorp men ger ändå ett gott exempel på en framskjutande portik med joniska kolonner och framdragna sidomurar som på ett antempel (Nyeröd 1979 s. 75). Ett annat exempel är ett tvårummigt lusthus från Bernshammar i Västmanland (figur 29) med en lika högtidlig entré som paviljongen på Finspång (Nyeröd 1979 s. 75).

Figur 29. Lusthus med tempelportik vid Bernshammar. Foto: G. Selling, Nordiska museet 1936 (Nyeröd 1979 s. 75).

Ett klassicistiskt lusthus behövde inte vara en komplicerad konstruktion, vilket visas av två mindre öppna lusthus från Afvelsgårde, troligen tillkomna under 1810-talet (figur 30). Båda lusthusen står vid ena sidan av den långsträckt trädgården, och är utformade som öppna alkover, det ena i rosa med vita pilastrar som har en bakre vägg vars övre del har ett kinesiskt gallermonster, det andra i grönt med halvrund förhall, runda pelare och brädklätt tak, även detta med ett kinainspirerat räcke (Mårtensson 1999 s. 40 ff.).

Ett sista exempel från ungefär samma tid och samhällsskikt som Katrinetorp är lusthuset från kulturresevatet Krusenstiernska trädgården i Kalmar (figur 31). Krusenstiernska är ett typiskt exempel på en borgerlig trädgård och lantgård av det slag som en gång fanns i en krans kring staden, en anläggning av samma slag som Stockholms malmgårdar, Göteborgs landerier, och de borgerliga herrgårdarna utanför Malmö (Mårtensson 1999 s. 46). Det Krusenstiernska lusthuset är kvadratisk i stram nyklassicistisk stil, troligen från omkring 1820-talet. Det är placerat som fond i slutet av en lång grusgång, omgivet av fruktträd och kantad med vita snäckor. Framsidan har en stiliserad portik med trekantig fronton och pardörrar målade med guldockra oljefärg. Husets vita hörnpilastrar och grå väggar ger intryck av putsat stenhus. En annan tidstypisk detalj är den elegant svarvade urnknoppen på taket. Invändigt täcks tak och väggar med pärlspontpanel målad med ljus oljefärg. Takkantens dekorationsbård är schablonmålad i två grå nyanser (figur 31) (Mårtensson 1999 s. 46 ff.).

Figur 30. Två enklare alkovformade lusthus från 1810-talet vid Afvelsgårde (Mårtensson 1999 s. 40, 41).

Figur 31. Krusenstiernska lusthuset, Kalmar. Till vänster exteriör, till höger interiördetalj (Mårtensson 1999 s. 47).

Utvärdering

På grund av författarens personliga intresse har denna rapport blivit mycket omfattande, speciellt när det gäller den historiska bakgrundsstudien. Samtidigt hade resultaten av den arkeologiska undersökningen aldrig kunnat tolkas på samma sätt utan bakgrundsstudien. Medan det sparsamma fyndmaterialet stöder dateringen som gjorts, skulle det ensamt ha varit en osäker grund att basera lusthusets datering på. Slutsatsen är att det är studien av det historiska materialet i kombination med det arkeologiska som tillsammans givit ett betydligt fylligare resultat än vad något av dem ensamt någonsin hade kunnat.

Projektets genomförande har gjorts möjligt genom kompletterande volontärinsatser, framförallt av arkeolog Ulrika Brynnel. Rapporten kan alltså inte användas för att beräkna budget för eventuella liknande framtida projekt.

Projektorganisering och kvalitetssäkring

Den arkeologiska undersökningen vid Lusthuskullen på Katrinetorp, bedrevs inom enheten för Arkeologi på Malmö Kulturmiljö. Enhetschef och ansvarig för den arkeologiska verksamheten var Per Sarnäs. Petter Linde var ansvarig för digital utrustning, upprättandet av Intrasis-projekt samt digital arkivering. Anna Andréasson var projektledare och platschef, och ansvarade för kontakter, projektets genomförande och vetenskapliga kvalitet, samt rapportarbetet.

Kommunikation

Visningar av undersökningen anordnades för Fastighetskontorets anställda, föreningen Katrinetorps Vänner, en grupp från POM/CBM (Projektet för Odlad mångfald, en del av Centrum för Biologisk Mångfald), samt för forskargruppen Trädgård, Park, Landskap, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp.

Referenser

Litteratur

- Alm, Göran. 1998. Arkitekturen och inredningskonsten, *Den Gustavianska konsten*. Alm, Göran (red.). Signums svenska konsthistoria Band 8. Lund,
- Bager, Elsebeth. 1992. Catharinetorp – Katrinetorp frälshehemman i Vintrie blir storgård på utmarkerna. *Elbogen, Malmö fornminnesförenings årsskrift* 1991.
- Bengtsson, Rickard. 1981. Planteringsföreningen 100 år. *Malmö förskönings- och planteringsförening 100 år 1881–1981*. Malmö, Malmö förskönings- och planteringsförening.
- Bunte, Carin. 2002. Den expansiva staden – Herrgårdarna och Öresundsbron. *Slotten & landskapet – Skånska kulturmiljöer*. Nilsson, Sten Åke (red.). Stockholm, Prisma.
- Bucht, Eivor. 1997. *Public Parks in Sweden 1860–1960 – the planning and design discourse*. Agraria 56. Alnarp, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Dunér, Sten & Dunér, Katarina. 2004. *Den Gyllene Trädgården – Trädgårds-konstens idé- och kulturhistoria från Adam till örtagård*. Stockholm, Prisma.
- Flinck, Maria. 1994. *Tusen år i trädgården. Från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm, Tiden.
- Forsman, Pauline. 1991. Dekorationsmålaren Christian Laurentius Gernandt och hans arbete på Katrinetorp. *Elbogen, Malmö fornminnesförenings års-skrift* 1991.
- Fridlitzius, Gunnar. 1981. Handel och sjöfart – förändringens tid. *Malmö stads historia 1820–1870, tredje delen*. Bjurling, Oscar (red.). Malmö, Malmö stad.
- Gadd, Carl-Johan. 2000. *Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jord-bruketets historia, Band 3*. Stockholm, Natur och kultur.
- Hansson, Maria. 1997. *De skånska trädgårdarna och deras historia*. Lund, Signum.
- Helander, Olle. 1977. Stadens historia 1719–1820. *Malmö stads historia, del 2*, Bjurling, Oscar (red.). Malmö, Malmö stad.
- Johansson, Anna. 2004. *Katrinetorps gård*. Malmö, Fastighetskontoret, Malmö stad.
- Lange, Ulrich. 2000. *Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademiens experi-ment- och försöksverksamhet på norra Djurgården i Stockholm 1816–1907*. Agraria 225. Uppsala, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Lundquist, Kjell. 2000. Bondens trädgård – en funktion av många nyttiga och några sköna växter. *Bidrag till kännedom om begreppet trädgård och om träd-gårdsväxternas historia i Sverige*. Institutionen för landskapsplanering, Rapport 2000:1. Alnarp, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Mårtensson, Hans. 1999. *Länge leve lusthusen*. Ljungbyholm, Akantus.
- Nationalencyklopedin (NE) Multimedia 2000*. Höganäs, Bra Böcker.
- Nolin, Catharina. 1999. Trädgårdskonsten. *Karl Johanstidens konst*. Alm, Göran (red.). Signums svenska konsthistoria Band 9. Lund, Signum.
- Nyeröd, Anna-Lisa. 1979. *Lusthus till bruks och till syns*. Stockholm, Nordiska Museet.
- Olausson, Magnus. 1993. *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet. Stockholm, Piper press.
- Olausson, Magnus. 1998. Trädgårdskonsten. *Den Gustavianska konsten*. Alm, Göran (red.). Signums svenska konsthistoria Band 8. Lund, Signum.
- Olausson, Magnus. 2000. Fredrik Magnus Piper (1746–1824). *Svensk trädgårds-konst under fyrahundra år*. Andersson, Thorbjörn, Jonstoj, Tove & Lund-quist, Kjell (red.). Stockholm, Byggförlaget.
- Pehrsson, Per-Jan. 1990. Stadsparkerna i Malmö – levande kulturminnen. *Kulturmiljövård* 5–6/1990.

- Romberg, Thomas & Rejnert, Anders. 1997. När riksintresse står mot riksintresse – om restaureringen av Katrinetorps herrgård, *Kulturmiljövård* 1/1997. *Skånska trädgårdsföreningens tidskrift* 1877–1901.
- Skånska Aftonbladet* 11 jan. 1938. Katrinetorp och David Gilius Frick, ett apropos till Malmö stads planerade inköp av den minnesrika egendomen.
- Piper, Fredrik Magnus. 2004 (1811–12). *Beskrifning öfver Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark författad åren 1811 och 1812*. Konstakademiens skriftserie 9. Stockholm, Byggförlaget.
- Vitruvius. 1989. *Om arkitektur, tio böcker*. Stockholm, Byggförlaget.
- Zachrisson, Per. 2001. Hur mår huset i grund och botten? *Byggnadskultur* 2/2001.

Oppublicerat material

- Andréasson, Anna. 2006. Naffentorpsgårdens trädgård – ett trädgårdshistoriskt dokumentationsprojekt och ett praktiskt försök att använda totalstation och det GIS-baserade informationssystemet Intrasis i ett trädgårdshistoriskt sammanhang. Enheten för Arkeologi Rapport 2006:009. Malmö Kulturmiljö.
- Borg, Henrik & Olsson, Kerstin. 1996. Katrinetorp – en bebyggelsehistorisk dokumentation. Bebyggelsehistorisk uppgift 5 p. Institutionen för Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs universitet.
- Frick, David Gilius. 1872–1896. *Kassabok. Malmö* Stadsarkiv.
- Födelse- och Dopböcker för följande socknar: Bunkeflo (1834, 1836), Färlöv (1823), Hyby (1852), Kristianstad (1833), Malmö (1818, 1823, 1860), V. Skrävlinge (1830), V. Vemmerlöv (1833), Ystad S:ta Maria (1836).
- Husförhörslängder för följande socknar: Almundsryd (1805), Bara (1823–29), Bunkeflo (1800–1901), Fosie (1866–75), Färlöv (1823), Gårdstånga (1828), Hannas (1814), Holmby (1828), Hyby (1850–59, 1866–94), Landskrona (1810–13, 1814–17), Löderup (1836), Malmö (1821–23, 1860–63), Malmö Caroli (1871), Västra Skrävlinge (1826–31), Lilla Slågarp (1825–33), Stora Slågarp (1815), Svedala (1818–20) och Västra Vemmerlöv (1830–35).
- In- och utflyttningslängder samt flyttningsattester: Anderslöv (1836), Bunkeflo (1810, 1836, 1874), Bara (1827), Västra Vemmerlöv (1832, 1833), Kville (1860), Malmö Caroli (1870, 1871).
- Kanvall, Petra. 1997. Katrinetorps gård. Rapport från en arkeologisk undersökning av gårdens växthus och trädgård. Malmö Kulturmiljö.
- Lysnings- och vigselböcker för följande socknar: Landskrona (1810), Bunkeflo (1805, 1844), Lilla Slågarp (1830), Hyby (1859).
- Schlyter, Olga. 2001. Katrinetorp. Underlag inför en eventuell byggnadsminnesförklaring. Malmö Kulturmiljö.

Muntliga uppgifter

- Bengtsson, Rune, projektledare för träd- och buskuproppet, POM. Alnarp, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Bohman, Mats. Malmö, Malmö Stad.
- Waern, Kolbjörn. Landskapsarkitekt LAR.

Kartmaterial

- Skånska rekognoceringskartan. 1812–1820.
- Ekonomiska kartan. Bunkeflo socken. 1913.

Internetreferenser

- <http://www.tjocka.nu/heritage/i563.htm#i8267>. Hämtad den 9 juni 2006.
- <http://www.malmo.se/katrinetorp>. Hämtad den 9 juni 2006.
- <http://www.collector-sweden.com/pressglas.htm>. Hämtad den 10 oktober 2006.
- <http://www.collector-sweden.com>. Hämtad den 10 oktober 2006.

Tekniska och administrativa uppgifter

Inventarienummer: MK 325

Arkivnummer: S02:137

Län: Skåne

Kommun: Malmö stad

Socken: Bunkeflo

M ö.h.: 31,2

Antal arbetsdagar: 18

Antal arkeologtimmar: 140 h

Undersökt yta: 26 m²

Platschef: Anna Andréasson

Personal: Ulrika Brynnel, Ulf Sandén

Uppdragsgivare: Malmö stads Fastighetskontor

Tidigare undersökningar: Kanvall 1997

Årets rapporter

Lista över utgivna rapporter inom Malmö Kulturmiljös rapportserie – Enheten för Arkeologi Rapport:

Enheten för Arkeologi Rapport 2007:001

Anna Andreasson

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2006. Lusthuskullen på Katrinetorp. Trädgårdsarkeologisk undersökning i den engelska parken. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.